

האוניברסיטה העברית ושלוחותיה בתל-אביב, 1950–1970

נחום גרוס

מבוא

בראשית ימי המדינה נחלשה האוניברסיטה העברית מבחינה תקציבית עקב הצטמצמות זרם התרומות מחוץ-לארץ ואובדן קמפוס הר הצופים, והיתה סמוכה על שולחן הממשלה. לכן – ובעקבות נסיונותיו של דוד בן-גוריון להכפיף את מערך ההשכלה הגבוהה והמחקר האקדמי למרותו המוחלטת של ראש ממשלת ישראל, כמתבטא בהצעת החוק למוסדות ההשכלה הגבוהה משנת 1952 – נאבקה האוניברסיטה נוסף על עצמאותה ועל ביסוס תקציבה גם על ההכרה בהיותה האוניברסיטה היחידה במדינה, שמקומה בירושלים.¹

בפן אחד של המאבק הזה היא השיגה את מטרותיה, על-ידי סיכול הצעות חוק מהסוג 'המסוכן' לאקדמיה כולה ועל-ידי מינוי נשיא-רקטור לפי העדפת ראש הממשלה. משקיבל חבר הנאמנים במושב ינואר 1952 את התפטרותו של נשיא האוניברסיטה פרופסור זליג ברודצקי, נערכו בישראל ובארצות-הברית חיפושים נמרצים למציאת מועמד לתפקיד הנשיא. כמו כן נערכו גישושים והתייעצויות לכירור עמדת הממשלה והעומד בראשה בנושא, כנראה עוד מקיץ 1951. אלה הביאו להעדפתו של בנימין מייזלר-מזר לתפקיד ולאיחוד תפקידי הנשיא והרקטור – בוודאי למען יתר יעילות בקידום האינטרסים של

* מחקר זה צמח בתוך פרויקט תולדות המחלקה לכלכלה בירושלים, ממנו פורסמו עד כה: חלק א' בתוך הפרק 'מדעי החברה באוניברסיטה העברית עד 1948/49' בספר: חגית לבסקי (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבססות וצמיחה, א, ירושלים 2005, עמ' 503–541; חלק ב' כ'מאמר לדיון' (מס' 04.06) של מכון פאלק באוקטובר 2004. תודתי לעמיתי שהעירו הערות מועילות לטייטה הראשונה, ובפרט לרות קלינוב, ליעקב מצר, ליעקב לנדאו, לחגית לבסקי, לנחום קרלינסקי וליאיר עברון. תודתי לארכיונים ההיסטוריים של עיריית תל-אביב ושל עיריית חיפה על עזרתם האדיבה, ולמר עופר צמח, מנהל ארכיון האוניברסיטה, וחבר עובדיו על עזרתם היוצאת מן הכלל.

1. הטכניון בחיפה היה בעת הקמת המדינה בית-ספר גבוה להנדסה בלבד, ובמכון ויצמן לא התנהלו לימודים.

האוניברסיטה.² הכוונה היתה להימנע ממצב של עימותים וחילוקי דעות פוליטיים כמו ששרר בתקופת יהודה מאגנס ואף בתקופת ברודצקי.

ביוני 1952 בחר הסנט בכנימין מזר לרקטור, ובמרס 1953 מינהו חבר הנאמנים לנשיא האוניברסיטה העברית. בתוך עשר שנים בערך הצליח מזר בהמשך התאמתה של האוניברסיטה לעידן החדש: ביסוס תקציבה, הנחת היסודות לקמפוס החדש בגבעת רם (ולא בעין כרם ככוונתו המקורית של בן-גוריון) ועוד,³ אולם בנושא בלעדיותה של האוניברסיטה שבירושלים לא עלתה יפה דרכו של מזר.⁴

הטענה העיקרית במאבק על בלעדיותה של האוניברסיטה ועל מיקומה בירושלים היתה טענתם של ראשיה שרק ביכולתה להבטיח רמת מחקר והוראה נאותה בתחומים שאינם בסמכות הטכניון ומכון ויצמן, ולכן אין לאפשר הקמת מוסדות אוניברסיטאיים מלאים נוספים בישראל, ואילו 'קולג'ים' שישתפקו בהענקת תואר ראשון יהיו כפופים לפיקוחה האקדמי המלא ולהדרכתה. בין הדוגלים בגישה 'אימפריאליסטית' זו היו מי שהזכירו כדוגמה ומופת את השיטה של האוניברסיטה של קליפורניה, שאמנם היו בה אוניברסיטאות מספר וקולג'ים רבים, אך בראש המערכת עמדה אוניברסיטת ברקלי, אשר על בכורתה לא היו עוררין.⁵ עם הפעילים ביותר בנושא והמסתמכים על מופת UC נמנה הפרופסור לכלכלה דן פטינקין; והחזית העיקרית במאבקה של האוניברסיטה בעניין האמור היתה מאמציה למנוע את כינונה של אוניברסיטה מלאה ועצמאית בתל-אביב.⁶ אמנם לא חסרו ספקנים ומסתייגים, שאולי הראשון בהם היה המזכיר האקדמי, אי"י פוזננסקי, אשר חזר והביע את דעתו זו בשנות החמישים. אפילו פרופסור משה שוובה, שטרח רבות – גם לאחר סיום כהונתו כרקטור בסוף ספטמבר 1952 – למען הסכם עם עיריית תל-אביב ברוח תביעותיה של האוניברסיטה העברית, הדגיש בנובמבר 1952 את 'הגורמים האובייקטיביים' של גידולה והתפתחותה של תל-אביב רבתי ואת מיעוט

2. לפי דברי חיים כהן לאורי כהן (אורי כהן, ההר והגבעה, תל-אביב 2006, עמ' 172), היה מזר מקובל מאוד על בן-גוריון. על איחוד התפקידים 'לשנתיים' לניסיון הוחלט רשמית, לאחר ויכוח במושב חבר הנאמנים, במרס 1953.
3. לבר מתיקים וספרי פרוטוקולים שבארכיון האוניברסיטה העברית (א"ע), נסמך כאן הדיון (התמציתי) בהתפתחויות האמורות על עבודת הדוקטור של אורי כהן, 'האוניברסיטה העברית בירושלים בעשור הראשון של מדינת ישראל', האוניברסיטה העברית בירושלים תשס"ב, ועל ספרו ההר והגבעה ובפרט על הפרקים ה-ו. מחקריו של כהן מכסים כמה מהנושאים של דיוננו זה, ואמנע בו מכפילויות במידת האפשר.
4. דברי סיכום והערכה לפועלו של מזר בתוך: כהן, ההר והגבעה, עמ' 183-184, 192-193.
5. עד אשר נבחר רונלד רייגן למושל המדינה והעביר את הבכורה התקציבית ללוס-אנג'לס. נדמה שבדיונים בירושלים לא תוארו נכון מבנה האוניברסיטה של קליפורניה והיחסים בין מרכיביה השונים.
6. אוניברסיטת בראילן ברמת-גן, שכוונה בשנת 1955, הראיגה את אנשי ירושלים הרבה פחות; הם האמינו שהיא תישאר במסגרת מעין-ערתית צרה של אנשי הציונות הדתית ותסתפק בהענקת תואר ראשון. בדיעבד נתגלה כי תחזית האוניברסיטה בנושא זה היתה אשליה.

הבניינים והשיכונים לקליטת תלמידים רבים בירושלים. לימים כתב ד"ר דוד עמירן מהחוג לגאוגרפיה אל הרקטור (מזר) שאין לאוניברסיטה העברית משאבים מספיקים בכוח אדם (אקדמי ומנהלי) ובציוד בסיסי להוראה בתל-אביב, והדבר יפגום במחקרם של העוסקים בה. מסקנת עמירן היתה שהבכרה היא בין הגדלת משאבים שתאפשר את קליטת הביקוש הנוסף בירושלים ובין התהוותה של אוניברסיטה עצמאית בתל-אביב.

ב-4 בינואר 1953 החל בסנט דיון בהצעות ועדה 'לבירור בעיות בית-ספר גבוה בתל-אביב' שמינו הנהלת האוניברסיטה והנהלת עיריית תל-אביב. עיקר ההצעות: בסתיו 1953–1954 יוקם מוסד משותף בשם 'הקולג' התל-אביבי', שתלמידיו ילמדו לתואר ראשון במדעי הרוח (ובכלל זה במתמטיקה), ושמרבית מוריו יהיו תושבי קבע בתל-אביב, ומיעוטם – מאנשי ירושלים. סדרי המינוי יהיו בדיוק כמו בירושלים. האחריות הכספית תהיה כולה של העירייה, 'ואילו מבחינה אקדמית יהיה הקולג' חלק של האוניברסיטה העברית', עד דיון נוסף לפי התפתחותו בעתיד. הוויכוח בסנט היה קשה וארוך, הוא נמשך בשתי ישיבות נוספות בתחילת פברואר, והסתכם בשתי החלטות: 'אם עיריית תל-אביב-יפו סבורה שניתן להקים בת"א קולג' לשם לימודים בכיוון תואר ראשון ולהעמידו על רמה אקדמית, יהיה הסינט מוכן לסייע לעירייה מתוך עין יפה בעצתו ובניסיונו' (25 בעד, 1 נגד); וכן 'במסיבות הקיימות אין האוניברסיטה יכולה לקבל עליה את האחריות להנהלת מוסד כזה' (24 בעד, 16 בעד הצעה חלופית. בזאת נסתם הגולל על הניסיון לשיתוף-פעולה עם תל-אביב בכינון מוסד להשכלה גבוהה, אף שהיה לאמיתו של דבר מבוסס על הצעתה של האוניברסיטה העברית עצמה.

בדיון אמר הפרופסור למתמטיקה אברהם הלוי פרנקל: 'יש להבין את שאיפתה של תל-אביב ליצור מרכז להשכלה גבוהה' דוגמת הקיים בירושלים ובחיפה. 'מטעם זה אין להטיל ספק בדבר שמוסד כזה יקום, עם עזרתנו או בלי עזרתנו'. אם יקום בעזרתנו, 'היה פחות גרוע'. כאמור, דעתו נדחתה בידי הרוב, וכמה מהטוענים נגד ההצעה הנדונה הסתמכו על הסיפא של דבריו לחיזוק טיעונם (אם גרוע, לא כדאי).

גם ד"ר יהושע פראוור מהחוג להיסטוריה טען, בתזכיר מתחילת פברואר 1953, לקיום 'דורבואר עצום של כוח אדם בלתי מנוצל' בתל-אביב ובאזור המרכז. בשל האחריות לחינוך הקאדר הרוחני של היישוב והכשרת בעלי מקצוע בהוראה ובמחקר יש למצוא פתרון שיאפשר לימודים לתואר ראשון בתל-אביב ובו בזמן ימנע 'התהוות מתחרה שיחלק תארים [שנגזרים מהם משרות ומעמד] במחיר זול'.

ברור וראוי להדגשה שרשויות האוניברסיטה בירושלים לא עמדו כהלכה על עובדת היסוד – שאנשי תל-אביב לא רצו מוסד אקדמי כלשהו ונספח ל'אימפריה' של ירושלים אלא שאפו לכינון 'מוסד מדעי עליון'⁷ מלא ועצמאי, כראוי לעיר שהיתה החשובה בישראל מבחינות רבות.

7. כנאמר בכנס אשר נערך בנושא באפריל 1953 – 'כנס אנשי רוח, מדע, וב"כ הציבוריות והכלכלה' – ואשר הוביל ביוני של אותה שנה להקמת 'המועצה הציבורית למען האוניברסיטה בתל-אביב'.

אכן, במשך שנים מספר הקשו מגבלות התקציב של עיריית תל-אביב על הגשמת חזונה האקדמי. מגבלות אלה נבעו בין השאר ממאמציה ומשתדלנותה של האוניברסיטה העברית אצל הממשלה והסוכנות היהודית, כדי למנוע הקצבת כספים והרשאה לעריכת מגביות בחוץ-לארץ להקמת האוניברסיטה התל-אביבית.⁸

כאן המקום להזכיר שעוד בשנות השלושים של המאה ה-20 העלו החוגים האזרחיים בתל-אביב וכן ראשיה של אגודת שוחרי האוניברסיטה את הדרישה ללימודים אקדמיים ראויים בעירם, ובייחוד ברפואה, במשפטים ובמדעי החברה, אולם ראשי האוניברסיטה לא התייחסו לדרישה ברצינות יתרה, והסתפקו בקיום שיעורי ערב לא מחייבים בתל-אביב.⁹ כאשר במרס 1935 נוסד בתל-אביב 'בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה', התייחסו אליו בירושלים בזלזול ובהסתייגות.¹⁰

תוך כדי משיכת המשא-ומתן עם עיריית תל-אביב היתה לאוניברסיטה הצלחה בחיפה: התנהלו מגעים עם רשויות עיריית חיפה בדבר הקמת 'בית-ספר גבוה למדעי הרוח (והחברה)' בחיפה כסניף של האוניברסיטה העברית. תלמידים שיסיימו תוכנית של שנתיים לקראת קבלת התואר הראשון (בשלוש שנים לפחות של לימודי ערב) יהיו זכאים להמשיך בירושלים בלימודי שנה ג' ובבחינות לקבלת התואר הראשון. מורים מירושלים יבואו פעם בשבוע, וילמדו גם מורים תושבי חיפה שתאשר האוניברסיטה. הלימודים בחיפה החלו בשנה האקדמית 1953-1954. בו בזמן החל לפעול שם מכון ללימודי ראיית חשבון ארבע-שנתיים שנוסד בשיתוף אגודת רואי החשבון. בשנת 1954 הקימה עיריית חיפה בניין לבית-הספר הגבוהים בעיר, וזה כונה 'בית ארדשתיין'.¹¹

באותו הזמן פחות או יותר הוסכם עם המרכז לתרבות של הסתדרות העובדים הכללית על שיתוף-פעולה בקיום 'בית-ספר גבוה למדעי החברה' בתל-אביב, עם חבר מורים שכולו מירושלים. הפעולה נועדה לאפשר למסיימי שלוש שנות לימוד במסגרת זו לקבל 'זכויות מתאימות' להמשך לימודיהם בירושלים, ודבר זה נתגשם כעבור זמן לא רב. הלימודים החלו גם הם בשנת 1953-1954.¹²

8. רמזים על פעילות זו וכן על חששה של האוניברסיטה שהקצבות כאלה יהיו על חשבון ההקצבות לה עצמה מפוזרים בחומר הארכיוני. ראו גם: כהן, ההר והגבעה, עמ' 218-220, וכן דברי צבי יעבץ על התנגדותו והתבטאויותיו המזלזלות של פרופסור בן-ציון דינור, שהיה שר החינוך והתרבות בשנים 1950-1955: צבי יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות', אלפיים, 11 (1995), עמ' 101-128, ובעיקר עמ' 109-110.
9. ראו את חלק א' של תולדות המחלקה לכלכלה (לעיל כוכבית), עמ' 516-517.
10. ראו: שם, עמ' 517 ואילך. לעניין 'בית-הספר הגבוה' אשוב להלן.
11. ראו כתבה בעיתון הארץ, 15.10.1956 (נשמרה בתיק של ארכיון העיר חיפה) והתכתובת מיולי-אוגוסט 1953, א"ע, תיק 1000. המשך הפרשה במחצית הראשונה של שנות השישים.
12. מידע מועט בנושא מצוי בא"ע, תיק 1000 (מכתב מרדכי נמיר אל מזר מיולי 1953 וכן דיון ב"19.1.1958) ובזכרונות מיכה מיכאלי על 'ימי בראשית' של החוג לכלכלה 'מזווית אישית' (שכפול פרטי, מאי 2005). מיכאלי לימד שם מבוא לכלכלה ארבע שנים, משנת תשט"ז; נדב הלוי לימד שם תורת המחירים, עד המיזוג עם האוניברסיטה העברית (מידע בעל פה).

מכל מקום, אנשי תל-אביב, בהנהגת ראש העירייה חיים לבנון, לא קפאו על שמריהם. כדי לשפר את המכון הביולוגי, שהיה קיים שנים מספר ועסק בעיקר בהשתלמות למורים, הוכרז ב-1953 על כינונו של 'מכון אוניברסיטאי למדעי הטבע'. בשנת 1954 הוכרז על כינון 'מכון אוניברסיטאי לתרבות ישראל' בראשותו של פרופסור ישראל אפרת, שהוזמן מארצות-הברית.¹³ גם מכון זה כוון במידה רבה להכשרת מורים בעלי השכלה אקדמית. עוד קודם לכן ניהלה העירייה משא-ומתן עם הנהלת 'בית-הספר הגבוה למשפט וכלכלה' (להלן בית-הספר הגבוה), שהוביל בשנת 1952 להסכמה על 'שילובו במסגרת המוסד האוניברסיטאי' ולהקמת ועדות ביצוע (כולל ועדת בניין). ב-6 ביוני נחתם הסכם לשילוב אקדמי (בלבד), שלא אושרר במועצת העירייה.¹⁴ כל הצעדים האלה אפשרו לעיריית תל-אביב להכריז ביוני 1956 על הקמת 'האוניברסיטה של תל-אביב', שמורכבת ('לפי שעה') משני המכונים האלה ומבית-הספר הגבוה.¹⁵

כינון שלוחות בתל-אביב – אקדמיה ופוליטיקה

פרשת שלוחותיה של האוניברסיטה העברית בתל-אביב היא סיפור של פוליטיקה ואקדמיה במובן כפול – הן פוליטיקה של האוניברסיטה לעומת עיריית תל-אביב והן השפעות הפוליטיקה של ממשלות ישראל ומפלגותיה על ההתפתחויות בירושלים ועל הקמת אוניברסיטת תל-אביב. על מאבקי ירושלים על עצמאותה עמדתי למעלה. לעניין המאבק על בלעדיותה היתה גם רלוונטיות רבה ליריבות בין מפלגת פועלי ארץ-ישראל (מפא"י) ובין מפלגת הציונים-הכלליים, ששאפה לכונן אוניברסיטה בתל-אביב, ולמאבק על השלטון בעיריית תל-אביב, אשר הוביל למעין אירוניה היסטורית: שנת הלימודים הראשונה בשלוחות נפתחה באוקטובר 1959, בהרגשה שהוקם גוף שיאריך ימים, אך בנובמבר של אותה שנה ניצחה מפא"י בבחירות לעיריית תל-אביב, ומהפך זה הביא לאחר זמן גם להתפתחותה של אוניברסיטת תל-אביב ולחיסול השלוחות.

באוקטובר 1956 מינתה האוניברסיטה העברית, לפי בקשת עיריית תל-אביב, שלוש ועדות סקר מקצועיות לבדיקת המצב בשלושת חלקיה של אוניברסיטת תל-אביב המתהווה. שני הדוחות שנדרונו בסנט בינואר 1957 הסתכמו בפסימיות מסויגת בנוגע למכון הביולוגי, בשלילה גמורה של המכון לתרבות ישראל ובהצעות לשינוי הספרייה לאוניברסיטאית. הפרופסור לפילוסופיה יהושע ברוך-הלל הביע את דעתו – שמהדוחות

13. אפרת הוחלף בתפקיד ראש המכון בקיץ 1959, בלחץ, ועזב את הארץ כעבור זמן-מה. ראו: יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 111–112.
14. מכתב פלתיאל דייקן אל ראש העירייה חיים לבנון מיום 8.6.1958, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב (עת"א), חטיבה 4, תיק 1827 ב'.
15. למשל, מכתב מיום 18.12.1956 של ד"ר אוגוסטו יואל לוי אל מזר, נכתב בנייר מכתבים של 'האוניברסיטה של תל-אביב, בית-הספר הגבוה למשפט וכלכלה, ראש הנשיאות האקדמית'.

ברור כי תל-אביב 'לא תוכל לפתח בכוחות עצמה אוניברסיטה ראוייה לשמה', אך יש ציבור גדול של לומדים שאינם יכולים לעלות לירושלים, וחובה לענות על הצרכים האלה. אשר לבית-הספר הגבוה יש לציין כי לאחר הקמת המדינה הוא נהנה מפריחה ניכרת. עקב סיום קיומו של בית-הספר למשפטים של ממשלת ארץ-ישראל בירושלים, 'השיעורים למשפט', אישר משרד המשפטים של ישראל לבוגרי הפקולטה למשפטים של בית-הספר הגבוה לגשת לבחינות שיועדרו לעורכי דין עולים לשם קבלת הסמכה כעורך דין. אישור זה בוטל בהמשך שנות החמישים, עם התפתחות הפקולטה בירושלים, אך תחילה קידם את התפתחותם של לימודים אלה. נדמה שבית-הספר הצליח בגיוס מורים בעלי רמה נאותה בלימודי המשפטים וראיית החשבון יותר מאשר בכלכלה, ואילו בקבלת תלמידים לא הקפיד על התנאי לתעודת בגרות מלאה. בשנת הלימודים 1955-1956 כבר למדו בבית-הספר הגבוה 1100 תלמידים בערך, כמה מהם בחיפה, בפקולטות לכלכלה, למשפטים ולמדעי המדינה ובמכון ללימודי ביקורת חשבונות.¹⁶

לפי דוח הוועדה לסקירת בית-הספר הגבוה, היו ברשימת המורים 106 שמות, אך מספרם של בעלי הקביעות היה פחות משלושים, ושבעה מהם בלבד עסקו בהוראה כתפקיד מרכזי. בעיקרו של דבר מצאה הוועדה שאין הרמה האקדמית של המוסד ראוייה, אם כי הרמה במחלקותיו שונה ונעשים ככולן מאמצי שיפור ניכרים. הודגש מיעוט המורים שלימדו במשרה מלאה וכן ניהול הלימודים בערב, מכיוון שגם לתלמידים הלימודים הם עיסוק צדדי ליד פרנסתם. הובעה דעה אופטימית מסויגת – אופטימית יותר בנוגע לפקולטה למשפטים – שבעזרת ייעוץ והדרכה מירושלים, במדיניות המינויים ובתוכניות ההוראה ושיטותיה, אפשר לשפר את הרמה ולאפשר לתלמידים לאחר שלוש שנות לימודי ערב לסיים בירושלים שנה ג' לקבלת תואר ראשון במדעי החברה או לקבלת תואר 'מוסמך למשפטים' לאחר שש שנות לימודים (כולן בתל-אביב או שתי האחרונות בירושלים). מכל מקום, הוועדה המליצה לפתח שיתוף-פעולה עם בית-הספר הגבוה, וגם הנהלת בית-הספר גילתה עניין רב בצעד זה.¹⁷

למנהיגי בית-הספר הגבוה התברר עד מהרה שההסכם מיוני 1956 בדבר שילובו לתוך האוניברסיטה של תל-אביב אינו פותר את בעיותיו. אמנם היו לראש העירייה כוונות

16. אורי כהן רואה בבית-הספר הגבוה דגם מוקדם של שיטת המכללות – בהדגשת הכיוונים המעשיים-אקדמיים, בנכונות לקבל תלמידים חסרי 'בגרות מלאה' ובלמודי הערב – והוא מצר על חיסולו של המוסד בלחץ האקדמיזציה של הלימודים הגבוהים בישראל. ראו: 'בית-הספר הגבוה למשפט וכלכלה בתל-אביב 1948-1956: דגם המכללה המקצועית אקדמית בין הצלחה לכישלון', הרצאתו של אורי כהן בכנס השנתי של הארגון הישראלי להיסטוריה ומשפט, 26.9.2006, ביד יצחק בן-צבי.

17. במכתבו של ד"ר אוגוסטו לוי (לעיל הערה 15), זאת אומרת עוד לפני דוח ועדת הסקר מינואר 1957, הוא כתב אל נשיא האוניברסיטה העברית מזר: 'ראשי מוסדנו יהיו שמחים ומאושרים על צעדים לקראת שיתוף פעולה בינינו לבין האוניברסיטה העברית בירושלים, צעד שהיה צריך להיעשות זה כבר', א"ע, תיק 189 ישן.

טובות ביותר, אך ידיו היו כבולות בשל מגבלות תקציבו הדל וההתנגדויות במועצת העירייה מימין (של כמה מנציגי הציונים-הכלליים וחרות) ומשמאל.¹⁸ מלכתחילה הוחלפו בין העירייה ומוסדות בית-הספר הגבוה מכתבי תלונה, תרעומת ואפילו קנטור. הם נסבו על ענייני הכספים – בית-הספר טען לקיפוח אפילו באוניברסיטת תל-אביב, שכן היו לו בשנת 1956–1957 יותר מאלף תלמידים, לעומת 180 תלמידים בשני המכונים גם יחד – על היעדר הסכם פורמלי מאושר, על פניות הצדדים לעיתונות וכיצא באלה. עיריית תל-אביב לא פעלה לשילוב מלא של בית-הספר הגבוה באוניברסיטה. לדוגמה, בחוברת סטנסיל מפברואר 1957 מטעם המחלקה לחינוך ולתרבות של העירייה ציינה האוניברסיטה שתי פקולטות בלבד – למדעי הטבע ולתרבות ישראל ומדעי הרוח.

מעורבות רבה בענייני בית-הספר הגבוה גילה השופט המחוזי זאב צלטנר, שרכש בו את ההשפעה המכרעת מאז יום את הקמת הפקולטה למדעי המדינה בראשית שנות החמישים. במאי 1957 הוא נבחר ליושב-ראש הנשיאות האקדמית, שעם חבריה נמנו עורכי הדין ישראל בר-שירה ואהרון פולונסקי נאמניו והמשפטן הוותיק פלטיאל דייקן-דיקשטיין (שנבחר כעבור כשנה לרקטור בית-הספר).¹⁹

אפשר לטעון שההצלחה הגדולה האחת של בית-הספר הגבוה ביחסיו עם עיריית תל-אביב היתה בעניין הבניין לבית-הספר. במשא-ומתן לשילוב בית-הספר באוניברסיטה שבהקמה, שהחל בינואר 1954, הוקצה לבית-הספר הגבוה במרס של אותה שנה, בהשתדלות העירייה, מגרש ברחוב דיונגוף פינת רחוב חבצלת, ורצו להתחיל לבנות שם, אולם משהתברר כי האוניברסיטה תיבנה 'מעבר לירקון' באזור שיח' מוניס (כיום רמת אביב) ביקשו ראשי בית-הספר לבנות גם את ביתו שם. לאחר דיונים ממושכים הסכימה העירייה במאי 1955 לחילופי מגרשים, ואף הוסיפה לקרן הבניין של בית-הספר סך של חמישים אלף ל"י בגלל ערכו הגבוה יותר של המגרש ברחוב דיונגוף,²⁰ אולם הישג זה של הקצאת המגרש והתוספת לקרן הבניין לא מנעו את ראשי בית-הספר מלחפש פתרון חלופי לשילוב – בכיוון האוניברסיטה העברית. אולי מכך נבעה העובדה שבמשך שנת 1958 החריפו והלכו מכתבי התלונות ההדדיות בין בית-הספר ובין העירייה (שהוזכרו לעיל).²¹ המשא-ומתן החשאי עם בית-הספר הגבוה בשאלת היחסים עם האוניברסיטה העברית החל באוקטובר 1958 ונמשך ארבעה חדשים בערך. ב-17 בפברואר 1959 מסר מזר

18. לדוגמה: 'אנשי תנועת העבודה יורדים לחייו של לבנון [...] המוני הפועלים זקוקים, לדעתם, לחינוך עממי ותיכוני. אוניברסיטה היא בגדר מותרות'. יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 108. אותו היחס של סיעת העבודה היה עתיר להקשות גם על מרדכי נמיר, ראש העיר חבר מפא"י.

19. מכתב בית-הספר אל מזר מיום 30.5.1957, א"ע, תיק 1940.

20. מכתב לבנון אל י' כץ, 25.5.1955; שם גם מוזכר 'רחוב חבצלת', אשר אינו קיים היום באזור הנדון, א"ע, תיק 065.

21. עת"א, חטיבה 4, תיק 1827 ב' (השווה הערה 14 לעיל); לדוגמה מכתבו החריף הזה של דייקן אל ראש העירייה מ-8 ביוני, ותשובת א' בואר, ממלא מקום ראש העירייה, מיום 2 ביולי.

לוועדת הקבע (של הוועד הפועל): 'לפני כמה חדשים יזם מר יעקב שפירא²² הקמת ועדה' שישתתפו בה נציגים של שני הצדדים לדיון זה. הוא ציין כי מטעם האוניברסיטה מונו הפרופסורים רוברטו בקי (זה הוחלף לאחר מכן במיכאל אבן-ארי), יעקב כ"ץ ואביגדור לבונטין, ומצד בית-הספר הגבוה – בר-שירה, פולונסקי וצלטנר. 'מר שפירא נתבקש להיות ראש הוועדה. [...] המשא-ומתן שהתנהל בקצב מזורז הסתכם אמש בזיכרון דברים'. בשעת הדיון צוין שבית-הספר 'איזן עד כה את תקציבו'.

בישיבת הוועד הפועל ממרס 1959 לאישור הנחות היסוד לביצוע המיזוג²³ הוסיף מזר שהמשא-ומתן נפתח מחדש לאחר חקיקת חוק המועצה להשכלה גבוהה (באוגוסט 1958) ולאחר מינוי מועצה לדון בשאלת ההכרה במוסדות. שפירא עצמו ציין בישיבה: 'ביה"ס בתל-אביב מנסה להעלות את רמתו, כדי להתאים עצמו לדרישות שהוצגו על-ידי המועצה להשכלה גבוהה'. רבים מתלמידיו 'נושאים משרות חשובות בחיים הכלכליים והחברתיים' וזקוקים להשכלה. בעשור השני למדינה מקווים שיוחל בפיתוח המשפט הישראלי ויהיה צורך במשפטנים רבים. כמו כן הביע שפירא תקווה כי 'הממשלה אשר צידדה בהשגת ההסכם' ודאי גם תעזור תקציבית.²⁴ מעורבותו הרבה של עורך הדין שפירא במשא-ומתן מובלטת גם על-ידי העובדה שעל אמנת המיזוג חתום גם הוא – ללא ציון תפקיד – ליד חתימות נציגי הצדדים.²⁵

מתברר שסוד המגעים החשאיים לא נשמר בעילות מרבית. לפי זכרונות יעבץ, 'בסוף שנת 1958 או בראשית 1959 נודע ממקורות לא מוסמכים' לקבוצת המרצים שראתה את עצמה כמקדמת את הקמת אוניברסיטת תל-אביב 'כי בית-הספר הגבוה למשפט וכלכלה מנהל משא ומתן סודי עם האוניברסיטה העברית בירושלים. [...] בית-הספר הגבוה [...] יוותר על רעיון הקמתה של אוניברסיטה עצמאית בתל-אביב'.²⁶ באביב 1959 התארגנה משלחת של שישה מרצים מתל-אביב, לפי המלצת יעבץ 'לערוך מאמץ אחרון', לפגישה עם נציגי בית-הספר הגבוה. במשרדו של עורך הדין פולונסקי השתתפו גם פרופסור יצחק גלפט מכלכלה, ד"ר גוואלטיירו פרוקצ'יה, עורך הדין בר-שירה, וכמובן צלטנר, שניהל למעשה את הישיבה. את נאומו הנלהב של צבי יעבץ על עתידה המזהיר של 'אוניברסיטה

22. מדובר בעורך הדין יעקב שמשון שפירא (1902-1993), מהוותיקים והחשובים בעורכי הדין בישראל, היועץ המשפטי הראשון של מדינת ישראל וחבר הכנסת השנייה והשלישית מטעם מפא"י; היה חבר בחבר הנאמנים של האוניברסיטה העברית, ולימים חבר גם בוועד הפועל.

23. א"ע, תיק 1940; כנראה עיבוד זכרון הדברים מיום 16.2.1959. באותה ישיבה ציין פרופסור בקי כי הוא התנגד בעבר להקמת קולג' בתל-אביב, אבל עכשיו מדובר במוסד קיים שמחובתה של האוניברסיטה העברית להעלות את רמתו.

24. שם.

25. על ה'אמנה' מיום 4.5.1959 חתומים אביגדור לבונטין, יעקב כ"ץ ומיכאל אבן-ארי בשם האוניברסיטה, זאב צלטנר, ישראל בר-שירה ואהרון פולונסקי בשם בית-הספר הגבוה ומר י"ש שפירא.

26. יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 111.

צעירה, רעננה ועצמאית בתל-אביב' קטע צלטנר בחוסר סבלנות, ושאל כיצד יעבך מציע להשיג הכרה לתארים שיעניקו לסטודנטים שלהם. להצעות ששמע השיב: 'ועדת ההכרה מורכבת על טוהרת אנשי ירושלים, ואתם לא תקבלו שום דבר', וסיכם בערך כך: 'ירושלים רוצה מונופול. אנחנו רוצים הכרה, אנחנו מוכנים לתת להם מונופול והם ייתנו לנו הכרה'.²⁷ אין ספק שקטע זכרונות זה משתלב יפה עם דברי י"ש שפירא האלה. הוא גם מסביר – חלקית לפחות – את התהוות המיזוג, שנשכרו ממנו בעיקר המשפטנים של בית-הספר הגבוה, שגם היו הדוחפים העיקריים לביצועו, ונפגעו מרבית המרצים במדעי החברה, שכמעט כולם לא היו ברמה הנאותה.²⁸

בדיון המכריע בסנט במרס 1959 פירטו מזר והדקנים כ"ץ ולבונטין את הרקע והנימוקים למיזוג המוצע של בית-הספר הגבוה לתוך האוניברסיטה ואת הנחות היסוד: הפקולטות של בית-הספר יהיו שתי שלוחות של מדעי החברה ושל משפטים, שבראשן שני דקני משנה; תוכניות הלימודים והבחינות יהיו זהות לאלה שבירושלים; 'מספר מורים המכהנים כיום בבית-הספר יוצעו למינוי' בהתאם להליך המקובל בירושלים;²⁹ למורי תל-אביב תהיה נציגות במועצות הפקולטות בירושלים ובסנט; ייעשה כל מאמץ להבטיח את זכויות התלמידים שהתחילו את לימודיהם בתל-אביב. הגיעה השעה לביצוע, 'לאו דווקא על ידי ייעוץ והושטת עזרה בלבד, כי נתברר שדרכים אלו אינן מובילות למטרה הרצויה, אלא על ידי קבלת אחריות מלאה מכל הבחינות'. מסקנה זו חלה בינתיים רק על בית-הספר הגבוה, 'מוסד שקיים כבר כחצי יובל [...]'. ההסכם המוצע היה משביע רצון ביסודו, אולם שלושת הפותחים בדיון הצביעו גם על החשש שבלעדי המיזוג יוכרו תוארי בית-הספר הגבוה בידי הממשלה בלי שהגיע לרמה הנדרשת, ויזכו את בעליהם במעמד ובמשכורת מתאימים. יש כאן 'סכנות, אשר יכולות לצמוח לאוניברסיטה ולעניין ההשכלה הגבוהה במדינה', ולכן עלינו, 'כמוסד עליון להשכלה גבוהה', לקבל את המשימה.

הדיון בסנט היה ממושך למדי, ובסופו הוחלט (ברוב של 42 נגד שניים, ושלושה נמנעים) לחייב את המיזוג המוצע ולבקש מהוועד הפועל להתחשב בהערות שהושמעו בדיון. יש להזכיר גם את דברי פרופסור דן פטינקין, שנדרש לשאלה בדבר המורים האמורים ללמד בשלוחות: בכלכלה יש לנו כבר גרעין בתל-אביב' בבית-הספר ההסתדרותי, שייכלל בעתידה.³⁰ באפריל 1959 אישר חבר הנאמנים את ההסכם המוצע, וביום 4 במאי 1959 נחתמה אמנה למיזוג בית-הספר הגבוה לתוך האוניברסיטה העברית.³¹

27. שם, מצוטט בידי יעבץ לפי הזיכרון.

28. עובדות אלה משתקפות גם בתזכיר מלא מרירות (סעיפו האחרון מתוך הכותרת 'הפולשים והמנושלים') שכתב הסוציולוג צבי רודי בשם 'מיזוג אוניברסיטאי או שחיתות אקדמית', שהוא סקר בו את תולדות בית-הספר הגבוה מייסודו ועד השילוב ותוצאותיו (הארכיון ההיסטורי, עת"א, תיק 1827 ב'). רודי היה בעל משרה מלאה, שלא כמרבית עמיתיו במדעי החברה.

29. משתמע מכאן שכל האחרים יפוטרו. למרות זאת הושג ההסכם.

30. לניסיון שנרכש בבית-הספר ההסתדרותי היתה לימים חשיבות בתכנון לימודי הכלכלה בשלוחה (מידע מפי מיכה מיכאלי, שהיה ראש החוג לכלכלה בשנים 1961–1965).

31. באמנה 11 סעיפים ושני נספחים, שעסקו בהצעות בנוגע למינויים, לפנסיה או לפיצויים, בהמשך העסקת מורים ועובדי מנהל ובהשלמת הבניין.

אשר להמשך מאמצי עיריית תל-אביב להקים אוניברסיטה ראויה בעירה, כבר הוזכר שהאוניברסיטה העברית השקיעה מאמצים ושתדלנות לשם חבלה בגיוסי הכספים למטרה זו ולמניעת הכרה רשמית במוסד המוצע. עזר רב היא קיבלה בעניין זה מפרופסור בן-ציון דינור, אשר כיהן בתפקיד שר החינוך והתרבות בממשלת ישראל בשנים 1950-1955, וכן מקשריה עם בכירים נוספים בממשלה ובסוכנות היהודית. זה מהצד התקציבי; ואילו מהצד האקדמי נלחמו נציגי האוניברסיטה העברית בכל ועדה ומסגרת מתאימה בנסיונות להכיר בצורך של תל-אביב באוניברסיטה משלה. בין השאר הצליחו להשפיע בכיוון זה על הצעת חוק ההשכלה הגבוהה שגיבש דינור בשנת 1955, הצעה שנפלה עקב הביקורת שנמתחה עליה בוועדות הכנסת.

הדברים הגיעו לשיא מסוים בדיוני ועדת הורוביץ, שמינה במאי 1956 זלמן ארן, שר החינוך מנובמבר 1955. זו היתה ועדת מומחים לבריכת צורכי ההשכלה הגבוהה בישראל והיבטם התקציבי, והדוח שלה מפברואר 1957 שימש גם בסיס לחוק ההשכלה הגבוהה שנתקבל בשנת 1958. ההיבט הפיסקלי היה אולי הסיבה למינויו של דוד הורוביץ, נגיד בנק ישראל ומנכ"ל משרד האוצר לשעבר, לעמוד בראשה. הורוביץ היה גם יושב-ראש חבר הנאמנים של בית-ספר קפלן, הוא הפקולטה למדעי החברה בירושלים, אך לא ברור באיזו מידה השפיעה עובדה זו על עמדותיו בדיוני הוועדה. חבריה האחרים היו, בעיקר לפי מפתח מפלגתי, השרים יוסף בורג, פרץ נפתלי ופנחס רוזן, וכן רב-אלוף (במילואים) יעקב דורי, נשיא הטכניון, פרופסור מזר מהאוניברסיטה וד"ר משה אבידור ממשרד החינוך. הוועדה קבעה ברוח שלה שהמוסדות הוותיקים אינם מספיקים כדי לענות על צורכי המדינה בהכשרת כוח אדם אקדמי, שאין נגישות להשכלה גבוהה לבני עולים חדשים ושריבוי מוסדות אינו חייב לפגוע ברמה האקדמית של ההוראה ושל המחקר. עם זאת נמנעה הוועדה מלהביע דעה על רמת המוסדות החדשים הקיימים (אוניברסיטאות בראילון ותל-אביב), מלבדוק את נושא המחקר השימושי, ומלהביע דעה על הארגון הארצי הרצוי – בטענה שנושאים אלה חורגים מסמכויותיה.³²

ועדת הורוביץ וחוק ההשכלה הגבוהה לא הועילו לאוניברסיטת תל-אביב במישרין ומיד, אבל היה בהם משום מפנה. מנגד, ברור שהדוח לא היה בו כדי להשביע את רצון אנשי ירושלים, אף שכך טען מזר בדיונים הפנימיים, ובתוך כך הוא הדגיש את הנושאים שהוועדה נמנעה מהבעת דעה בהם בדוח. מכל מקום, בציבור הרחב נתקבל דוח זה כהכרעה נגד השמירה על בלעדיותה של האוניברסיטה העברית. הכותרת בעיתון מעריב מיום 11 במרס 1957 לדוגמה היתה: 'ממליצים להקים מוסדות אקדמאיים נוסף לאוניברסיטה ולטכניון'.³³ מסתבר אפוא שעוד לפני המשא-ומתן המכריע בין האוניברסיטה העברית

32. על ועדת הורוביץ, הרקע, דיוניה והדוח ראו: כהן, 'האוניברסיטה העברית בירושלים בעשור הראשון של מדינת ישראל'; כהן, החר והגבעה; מנחם קליין, בראילון: אקדמיה, דת ופוליטיקה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 45 ואילך. שם גם פרטים על מדיניותו של דינור.

33. הכתבה במעריב שמורה בארכיון חיפה, תיק 1581/12-32390.

ובית-הספר הגבוה הפסידה האוניברסיטה בקרב על מעמדה הבלעדי. אילו עמדה על כך כראוי אולי היתה מנהלת את ענייניה אחרת.

הפעלת השלוחות בתל-אביב (1959–1965)

לאחר אישור המיזוג בכל מוסדות האוניברסיטה וחתירת האמנה התגלגלו העניינים במהירות:

1. במאי-יוני 1959 החליטה מועצת הפקולטה למשפטים על הקמת ועדה למטרות ההתמזגות ועל הנהגת תואר ראשון (בוגר במשפטים) בפקולטה משנת הלימודים תש"ך (1959–1960) הלימודים לתואר זה יימשכו שלוש שנים ועוד שני טרימסטרים, בין השאר כדי להכין את הבוגרים כראוי למקצוע עריכת הדין. הוכנה תוכנית לימודים מפורטת לשלוחה, דומה מאוד לנהוגה בירושלים, אבל נמשכת שנה אחת יותר.³⁴
2. ביוני החליטה גם מועצת הפקולטה למדעי החברה על סדרי הלימודים בשלוחה שלה בתל-אביב. הודגשה חובת הפקולטה לראוג להוראה בשלוחה, לאחר שבדיון הוזכרו הקשיים בה. פורטה רשימת המורים שיוצעו למינוי באוניברסיטה.
3. ב-5 ביולי נערכה בתל-אביב מסיבה פומבית 'לרגל מיזוג האוניברסיטה של תל-אביב – בית-הספר הגבוה למשפט וכלכלה לתוך האוניברסיטה העברית'.³⁵ כבר הוזכר שלאחר הסכם השילוב משנת 1956 היה השם 'האוניברסיטה של תל-אביב' חלק משמו הרשמי של בית-הספר הגבוה.³⁶ על כן היתה תוצאת הלוואי של המיזוג החדש, שהיה צורך לשנות את שם המוסד התל-אביבי כשלעצמו ל'אוניברסיטת תל-אביב', לשביעות רצונם של הלשונאים.³⁷
4. בסתיו של שנת 1959 נערכו גם מאמצים לסיכום ההסדרים הפרסונליים של סגל בית-הספר הגבוה, ובכלל זה הצעת הסכם שכר בשלוחות ופיצויים או פנסיה לעוזבים. סוכמו ענייני התקציב, ובכללם שכר הלימוד בשלוחות וכן הצורך בטיפול משפטי ברישום הקרקע לבניין ובתאגיד שהיה הבעלים של בית-הספר – עניינים שחורגים מדיוננו. אציין רק שלפי תכתובת פנימית מתחילת אוגוסט התברר כי התקציב השוטף של השלוחות לא יטיל מעמסה על ירושלים, אולם הבנייה 'מבוצעת ללא בסיס כספי נאות', ויש לטפל בכך.³⁸

34. את ההחלטות בנושא הנהגת תואר ראשון למשפטים אישר הסנט ביולי 1959. הנימוקים פורטו במכתב הדקן (לבונטין) לרקטור (מזר) מיום 22 ביוני, שנכלל בנספחים לשיבת הסנט האמורה. בדצמבר 1963 החליטה מועצת הפקולטה להאריך את הלימודים לתואר לארבע (בשלוחה חמש) שנים מלאות.

35. א"ע, תיק 1940.

36. ראו לעיל הערה 15.

37. השוו: יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 113.

38. א"ע, תיק 1940.

5. בחודש אוקטובר נוהל משא-ומתן עם מחלקת החינוך של עיריית תל-אביב בדבר המשך השימוש בכיתות ובאולמות של בית-הספר שבח בשעות הערב, וזה הסתיים – לאחר קשיים רבים – פחות או יותר לפי צורכי השלוחות. הדיון הבליט את הדחיפות בהקמת הבניין ומימונו.

6. ביום 9 בנובמבר 1959, בשעה 17:00 אחר הצהריים, נערך טקס הפתיחה של שנת הלימודים תש"ך בשלוחות, ובו הרצה פרופסור פטינקין על 'התקדמות כלכלית במשק הישראלי'.

מבין מורי בית-הספר הגבוה החלקיים המשיכו מר נחום אייגס, ד"ר נפתלי גרינבאום וד"ר א' קוסט להורות במכון לראיית חשבון; אחרים הועסקו בשלוחת מדעי החברה כמורי שנים ג-ד לפי התוכנית הישנה, למשך תקופת המעבר: נ' בן-נתן, י' בק, פני גינור, אברהם דורות, אשר פושטר, ולטר פרויס וגרשון צידרוביץ. הוותיקים אייגס, גינור, דורות, פושטר ופרויס קיבלו מיד מינוי כחברי הוראה, וגלפט – כפרופסור אורח, עד מינויים הקבוע. בשלוחת הפקולטה למשפטים נמשכה העסקתם של ישראל בר-שירה, א' מלחי, אהרון פולונסקי, גואלטיירו פרוקצ'יה וזאב צלטנר.³⁹ המשפטים שמואל אייזנשטרט ופלטיאל דינקן-דיקשטיין, ממייסדי בית-הספר הגבוה, פרשו לפנסיה.⁴⁰ בשלהי 1959 בחרו מועצות מורי השלוחות בד"ר ולטר פרויס לתפקיד דקן משנה במדעי החברה, ובד"ר זאב צלטנר לדקן משנה במשפטים.

מספר התלמידים בשלוחת מדעי החברה גדל במהירות. לפי דוחות סטטיסטיים שהוכנו בפקולטה בשנת 1964, גדל מספר התלמידים במדעי החברה בשלוחה מראשיתה עד 1963/64 פי שניים, לעומת גידול ב-38 אחוזים בערך בירושלים, ומספר התלמידים החדשים גדל בשלוחה כמעט פי שלושה, הרבה יותר משיעור גידולם בפקולטה בירושלים.⁴¹ גם אם יחושבו תלמידי המכון הארבע שנתי לראיית חשבון, תלמידים של קורסים דו-שנתיים מבית-הספר הגבוה והממשיכים לפי תוכנית הלימודים הישנה, גדל מספר התלמידים בשלוחה מראשיתה עד תשכ"ד (ובכלל זה תלמידי ראיית חשבון ומנהל עסקים) בחמישים אחוזים. שלוחת הפקולטה למשפטים גדלה מ-346 תלמידים בתש"ך ל-865 בתשכ"ד ולאומדן של 930 בתשכ"ה.⁴²

גידול האוכלוסייה המהיר יצר בעיות מספר, והחמורה בהן היתה בעיית המקום. כזכור, נעתרה מחלקת החינוך של עיריית תל-אביב, בקושי, לאפשר את המשך השימוש בכיתות

39. שם. כמה מאלה קיבלו לאחר מכן דרגת מרצה. מהמשפטים נמצאו כולם ראויים למעמד מרצה.
 40. דייקן היה גם פרופסור למשפט עברי באוניברסיטה העברית בשנות החמישים. קיבל פרס ישראל למדעי החברה והמשפט בשנת 1957. עליו ועל אייזנשטרט ראו את חלק א' של תולדות המחלקה לכלכלה (לעיל כוכבית), עמ' 517.
 41. נתונים אלה והנוספים להלן א"ע, תיק 2644: דוח סטטיסטי שהוכן לקראת ישיבת הוועדה המתמדת ביום 21.2.1964 ומכתב לוואי של פטינקין (דקן) אל רקח (רקטור) מיום 16.2.1964; ודוח שהוכן לישיבת הוועד הפועל ביום 19.11.1964.
 42. נספח לפרוטוקול מועצת הפקולטה למשפטים מנובמבר 1964, א"ע.

ואולמות בית-ספר שבח גם בשנת הלימודים תש"ך, על אף שינוי השתייכותו של בית-הספר הגבוה. לשנת תשכ"א הצליחה הנהלת האוניברסיטה, לאחר משא-ומתן קשה עם גורמי כ"ח בתל-אביב, בירושלים ובפריז, לקבל זכות שימוש בכיתות של בית-הספר התיכון של כ"ח ברמת אביב. הסדר זה לא כלל מקום לספרייה, ולכן נשכרה בדצמבר 1960 דירה בקרבת מקום לצורכי הספרייה.

לכאורה נפתרה בעיית המקום עם סיום הקמתו של הבניין על שם טרובוביץ, בן ארבע הקומות, לקראת שנת הלימודים תשכ"ב. הקמת שלד הבניין הוחלה עוד על-ידי בית-הספר הגבוה והושלמה על-ידי האוניברסיטה העברית, על שטח של עשרה דונם בערך,⁴³ אך מפאת גידול הצרכים נזקקו השלוחות להמשך שכירת חדרים בבניין בית-הספר התיכון כ"ח בשנים תשכ"ב-תשכ"ג. לקראת תשכ"ד סירב הוועד המנהל של חברת בית-הספר להמשיך בהסדר; ומסוף 1963 פתחה הנהלת האוניברסיטה במשא-ומתן מחדש לקראת שנת תשכ"ה.

בדצמבר 1963 קיבלה מועצת הפקולטה למדעי החברה, ברוח דברי הדקן פטינקין, החלטה בדבר 'הצורך לגשת בכל ההקדם להקמת בניין נוסף בתל-אביב'. לאחר החלטות דומות בפורומים נוספים שוחח נשיא האוניברסיטה אליהו אילת בנושא עם ראש עיריית תל-אביב, ודיווח בוועדה המתמדת במרס 1964: 'מסיבות שונות אין מר נמיר רואה אפשרות לקיים את שני המוסדות [אוניברסיטת תל-אביב והשלוחות] בקמפוס אחד [ברמת אביב]'.⁴⁴

אולם עלו גם קשיים נוספים. המחלקה לסטטיסטיקה למשל ציינה בשנה הראשונה שאין לה כוח אדם מספיק להוראה ראויה בשלוחה. בישיבת מועצת הפקולטה הזאת חזר וציין ראובן גבריאלי, ראש החוג, שבסטטיסטיקה אין מורים ללימודי יום בשלוחה; וכך: 'מן ההכרח, לדעתו, להגביל את מספר התלמידים בשלוחה במסגרת כוח-קיבולו של הבניין; [...] ספק אם היה זה נכון לפתוח בלימודי-יום בכלל'. גם המחלקה לאנגלית, שסיפקה תחילה את שיעורי המכינה הדרושים לתלמידי השלוחות ומשנת תשכ"ג נדרשה לקיים שם לימודי חוג, התלוננה כל העת על מחסור בכוח אדם. בישיבת הוועדה המתמדת במאי 1964 הצביע פרופסור אברהם מנדילוב, ראש המחלקה, על הקשיים החמורים באיזושהי משרות ההוראה בתל-אביב, והציע להפסיק לרשום מחזורים חדשים לחוג שבשלוחה. פראוור, דקן מדעי הרוח, תמך בהצעה, ואילו פטינקין טען שהפסקת רישום זו 'תהווה את הצעד הראשון לחיסול השלוחה בכלל'. הוחלט שלא לרשום תלמידים לחוג לשנת תשכ"ה, ולהתאמץ – ובכלל זה למנות ועדת חיפוש לכוחות הוראה – למען חידושה לקראת תשכ"ו. דרישתו

43. חנוכת הבניין החגיגית נערכה ביום 21.6.1962, בהשתתפות מרדכי נמיר, ראש עיריית תל-אביב, ונכבדים אחרים (א"ע, תיקים 065 ו-1940). ביולי 1961 העריכה ועדת הפיתוח כי סך ההשקעה בבניין, ובכלל זה פיתוח השטח – מיליון ו-800 אלף ל"י (תיק 065). השלמתו נתאפשרה על-ידי תרומות של יצחק טרובוביץ ורעייתו בסך חצי מיליון ל"י ותרומה מכספי עזבון ריימונד ליטווינסקי בסך 400 אלף ל"י (תיק 1940). הבניין ('בניין הלבנים האדומות') משמש עד היום את אוניברסיטת תל-אביב בשינויי ייעוד.

של פטינקין, שעד פתרון הבעיה בתל-אביב לא תורחב הוראת האנגלית בחיפה, נתקבלה. נדמה שהקושי החמור ביותר להתנהלות השלוחות נבע מהתפתחות אוניברסיטת תל-אביב ומחילוקי הדעות החריפים שהיא עוררה במוסדות ניהולה של האוניברסיטה העברית.

התבססותה של אוניברסיטת תל-אביב והשפעותיה

כאמור, בנובמבר 1959 חל שינוי דרסטי בעיריית תל-אביב, עם נצחון מפא"י בבחירות למועצת העירייה ובחירתו של מרדכי נמיר לראש העירייה.⁴⁴ בכך גם השתנה מקצה אל קצה המערך הפוליטי בנושא אוניברסיטת תל-אביב: למפא"י לא היה עוד תמריץ למנוע את התפתחותה, בהתאם לגודלה ולמעמדה של תל-אביב בחיי הכלכלה והתרבות של ישראל. אמנם התוצאות לא הורגשו מיד. בשנת 1959-1960 עוד האטו קשיי התקציב את צמיחת האוניברסיטה, על אף המאמצים לגיוס סגל נוסף, אך כבר בפברואר 1960 מינה נמיר ועדה ציבורית 'לבדיקת מצב המוסדות לחינוך גבוה בעיר ובעיותיהם [...] וכן לבדוק את המבנה של המוסדות הללו ושאלת הקשר לאוניברסיטה העברית בירושלים'.⁴⁵ הרכב הוועדה שיקף את הערפותיו של נמיר בנוגע לתוצאות⁴⁶ ואת רצונו לקבל דוח מהיר: שלושה חברים בלבד, ובראשם חבר הכנסת משה שרת (לשעבר ראש הממשלה ושר החוץ) ועמו חיים לבנון, שכראש העירייה עד הבחירות האחרונות פעל נמרצות למען כינון אוניברסיטה, וד"ר משה אבידור מנכ"ל הסוכנות היהודית, שכיהן שנים רבות בתפקיד מנכ"ל משרד החינוך.⁴⁷

דוח ועדת שרת מסוף אוגוסט 1960 הסתכם בהמלצות העיקריות האלה: יש לקיים ולפתח בתל-אביב אוניברסיטה מסועפת ובעלת רמה, אשר תגיע למלוא התפתחותה שלבים-שליבים; בתל-אביב צריכה לקום אוניברסיטה אחת, אשר יהיו מכונסים בה כל

44. מרדכי נמיר (נמירובסקי, 1897-1975) היה מראשי תנועת הפועלים מאז עלייתו בשנת 1924 ומראשי 'ההגנה'; היה ציר ישראל במוסקבה (1949-1950); כיהן בתפקיד מזכ"ל ההסתדרות (1950-1956) ושר העבודה (1956-1959). העמדתו בראש רשימת מפא"י היתה גורם מכריע בבחירות בתל-אביב. כיהן בתפקיד ראש העירייה במשך תשע שנים.

45. פירוט על ועדת שרת ראו בתוך: כהן, ההר והגבעה, עמ' 221-223. לנוסח הדוח של הוועדה: א"ע, תיקים 1943 ו-1950.

46. לדעת צבי יעבץ רצה נמיר דוח מוועדה בעלת יוקרה כדי להרשים את חברי מפא"י במועצת העירייה, שהיו נגד הקצאת כספים לאוניברסיטה: יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 118. עם זאת, אציין שנמיר פעל גם רבות לפניו וטובי שכונות ומעברות לשיכונים חדשים.

47. תשתית פוליטית וציבורית לדיוני 'ועדת שרת' הונחה חמש שנים קודם לכן על-ידי דוח 'ועדת הרובין'.

מוסדות החינוך הגבוה שבעיר; האוניברסיטה של תל-אביב חייבת להיות עצמאית.⁴⁸ כל המסקנות וההמלצות נתקבלו פה אחד.⁴⁹

ברור מכך שלא נתקבלה עמדתה של האוניברסיטה העברית, שראשיה – מזר וסגן הנשיא אריה דבורצקי – טענו בפני הוועדה: 'עצמאותה של האוניברסיטה בתל-אביב לאלתר עלולה לפגום באיכותו של החינוך הגבוה בארץ, אם לא תקוים בה אותה מידת ההקפדה לגבי רמת ההוראה והענקת התארים האקדמיים'. נדחתה אפוא הצעת ירושלים לקבל עליה את האחריות לקיומו ולפיתוחו של המוסד בתל-אביב.⁵⁰ יתר-על-כן, היא נדרשה לסייע לביסוסה ולעיצובה של אוניברסיטת תל-אביב במתן עצה והדרכה 'ובהעמדת כוח-אדם לרשותה', על בסיס 'הסדר מיוחד'.⁵¹

מובנות הן אכזבתה המרה של האוניברסיטה העברית מהדוח והן הרגשתם של אנשי תל-אביב כי 'מסמך חשוב זה הפך, למעשה, להיות הצ'רטר של אוניברסיטת תל-אביב והוא שגרם להתפתחותה המפליגה בשנים לאחר מכן', כדברי יעקב רברבי, שהיה מזכירה האקדמי הראשון.⁵² ואכן, החלה במהרה צמיחה מהירה של אוניברסיטת תל-אביב, בתלמידים ובכוחות הוראה, בזכות הקצבות כספיות נאותות מהממשלה ומהעירייה והסיוע בבניית הקמפוס ברמת אביב.⁵³ אין ספק שתמיכת נמיר סייעה ביחסים עם משרד האוצר ועם משרד החינוך, אך גם כוחות ציבוריים נוספים וועדות הכנסת תרמו לכך. הועלתה המחשבה לבטל את הפלייטן לרעה של אוניברסיטאות בראילן ותל-אביב לעומת המוסדות הוותיקים על-ידי שיטה של הקצאת תקציב לפי מספר התלמידים: ביום 21 במרס 1961 הודיע חבר הכנסת ישראל גורי, יושב-ראש ועדת הכספים, מעל דוכן המליאה שהוועדה הביעה פה אחד משאלה (המכוונת לשר האוצר) לשינוי זה בשיטת ההקצבה.⁵⁴ אין ספק שהציבור ורבים מבין חברי הכנסת וחברי המועצה להשכלה גבוהה לא ראו בעין יפה את תביעת ירושלים לבלעדיות או לבכורה אקדמית.

48. דוח הוועדה, עמ' 10, מצוטט אצל אורי כהן, ההר והגבעה, עמ' 243.

49. מכתב לוואי, שרת אל נמיר, 28.8.1960, א"ע, תיק 1943.

50. דוח הוועדה, עמ' 5-6, 242. בשנים הבאות נמתחה באוניברסיטה העברית לא פעם ביקורת על רמתם האקדמית של מורים מסוימים באוניברסיטת תל-אביב.

51. המלצה ד, דוח הוועדה, עמ' 11. אורי כהן, ההר והגבעה, עמ' 376, הערה 59, מביע השערה כי פגיעה זו ביוקרתה ובשאיפותיה של האוניברסיטה העברית גרמה לפרופסור מזר להתפטר מתפקידיו כנשיא ורקטור (מסיבה בריאותית דחופה, הודעה לסנט 8.3.1961) בתור 'האיש שהוביל את המאבק שנים ארוכות, ונכשל בו'.

52. בריאיון עם אורי כהן, שם, עמ' 412, הערה 65. יעקב רברבי (לימים רברבאי, 1919-1996), שירת בצבא קבע עד ספטמבר 1956 ונתמנה למזכיר אקדמי של אוניברסיטת תל-אביב מנובמבר. דקן לעניינים אקדמיים מאפריל 1973 עד פרישתו ביוני 1976 (באדיבות ארכיון את"א).

53. בעקבות דוח שרת קיבלה אוניברסיטת תל-אביב תרומה מעובון התעשיין אריה שנקר בעבור בניין למחלקות פיזיקה וכימיה, והעירייה מינתה אדריכלים להכנת תוכנית-אב לקמפוס ברמת אביב, שעד אז עמד בו רק השלד של בניין השלוחות.

54. אורי כהן, ההר והגבעה, עמ' 224, ונוסח הדברים המלא בעמ' 376, הערה 61.

עוד באוקטובר 1960 העניקה המועצה להשכלה גבוהה הכרה חלקית לאוניברסיטת תל-אביב שבראשה עמד אז פרופסור אלפרד קלופשטוק, רופא ומיקרוביולוג: שבעה חוגים הוכרו כרשאים להעניק תואר 'בוגר', והחוג למיקרוביולוגיה – תואר 'מוסמך'.⁵⁵ בשנת 1962 צוינו ברשימה 14 חוגים הזכאים להעניק תואר ראשון בתל-אביב ו-16 באוניברסיטת בר-אילן.⁵⁶

כל אותה עת שררו יחסים מתוחים בין אוניברסיטת תל-אביב והעירייה ובין האוניברסיטה העברית. הדברים התבטאו גם בניסוחיו הדו-משמעיים של נמיר בנושא הקצאת קרקע לבניין שני לשלוחות ובנושא הקצבות העירייה לתקציב השלוחות באמצעות אגודת השוחרים. בדרגים הנמוכים יותר היו הדברים בוטים יותר.⁵⁷

בתחום האקדמי נקטו שני המוסדות צעדים שהצד האחר ראה בהם צעדים תוקפניים או פולשניים לפחות, ונסיגות לתיאום מפויס עלו על שרטון. כך הקימה תל-אביב בשנת 1963 בית-ספר ללימודי המשך ברפואה (עבור תלמידים שכבר למדו כמה שנים רפואה בחוץ-לארץ), ובירושלים ראו בצעד זה צעד של התחרות תוקפנית. לא ברור אם ראו זאת כך בתל-אביב, אולם מאז נתמנה ד"ר ג'ורג' ס' וייז לנשיא אוניברסיטת תל-אביב בנובמבר 1963, לאחר שלא נבחר לנשיא האוניברסיטה העברית במרס 1962,⁵⁸ נהיה היחס מצד תל-אביב תוקפני במפורש ובמכוון.

ב-29 בינואר 1964 פורסם בעיתון הארץ ריאיון עם פרופסור בנציון כ"ץ, סגן הרקטור בתל-אביב, ובו נכללה דעתו: 'הגיעה השעה שהאוניברסיטה העברית תעביר לנו את השלוחה התל-אביבית שלה'. בישיבת הוועדה המתמדת ב-31 בינואר שאל פטינקין אם תהיה תגובה לאמירה זו, וציין שאם כן, עליה להיות מיידית. הרקטור השיב שההנהלה סבורה כי אין מקום לתגובה רשמית; ואף שהיה דיון נוסף לפי בקשת הוועדה ובהתאם להערות שהושמעו בה, חזר על תשובה זו בישיבה שלאחר מכן.⁵⁹

55. לפי יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 112, 121.

56. מכתב ש' סמילן, מזכיר המל"ג, אל פוזנסקי (לפי בקשתו) מיום 11.4.1962, א"ע, תיק 1940. באותה שנה למדו באוניברסיטת תל-אביב 1450 תלמידים בערך, מעט יותר מאשר בשלוחות האוניברסיטה העברית. המועצה להשכלה גבוהה הכירה באוניברסיטת תל-אביב הכרה מלאה בשנת 1969.

57. דוגמה ל'גישה אנטי-ירושלמית' במכתב י' שול אל יוסף ג' ליבס, סגן נשיא האוניברסיטה העברית, מיום 19.3.1962, א"ע, תיק 065.

58. ג'ורג' ס' וייז (George S. Wise, 1906-1987), תעשיין עשיר בארצות-הברית, נדבן ופעיל ציוני, היה יושב-ראש חבר הנאמנים של האוניברסיטה העברית בשנים 1953-1962. ב-1962 (בעקבות התפטרותו של מזר ב-1961) רצה להיבחר לנשיא האוניברסיטה ולא עלה בידו (נבחר אליהו אילת), ומאז נטר טינה לאוניברסיטה העברית.

59. א"ע, תיק 2644 והפרוטוקולים של הוועדה המתמדת (אולי זה היה סימן שבהנהלת האוניברסיטה העברית התחילה לנשוב רוח אחרת).

וייז נתן תנופה רבתי להתפתחות האוניברסיטה, כגון הרחבת המחלקות לפיזיקה ולמתמטיקה לתחומים נוספים (פיזיקה גרעינית, מדעי המחשב), הסבת בית-הספר האמור לפקולטה מלאה לרפואה והקמת פקולטה למדעי החברה בשנת 1964 – מעין הכרות מלחמה גלויה 'להשבת השלוחות'. באותה שנה התקין וייז את ארגונה האקדמי והמנהלי של האוניברסיטה והשיג את רישומה כעמותה (אז 'אגודה עות'מאנית') עצמאית. בשנת הלימודים תשכ"ו (1965–1966) כבר למדו באוניברסיטת תל-אביב 4500 תלמידים. וייז כיהן בתפקיד נשיא בתל-אביב עד 1971; הישגיו באו לו בזכות 'קשריו הענפים עם הצמרת הכלכלית והפוליטית של ישראל, וכן מרצו הרב'.⁶⁰

הדיונים והמחלוקות באוניברסיטה העברית

לעיל הוזכרו הקשיים שנבעו מהגידול הנמרץ במספר תלמידי השלוחות, הן במציאת די מורים מתאימים והן מבחינת הצפיפות בכניין, והיו לכך גם השפעות תקציביות מובנות. בעקבות התפתחותה של אוניברסיטת תל-אביב עוררו קשיים אלה מחלוקת מחריפה והולכת בקרב ראשי האוניברסיטה בנושא עתיד השלוחות. הסתמנו שתי גישות עיקריות: של הממשיכים לדגול במדיניות 'האימפריאליסטית' של ביצור מעמדה של ירושלים כאוניברסיטה של כל מדינת ישראל, שמכללות המעניקות תואר ראשון בלבד כפופות לה אקדמית (צד א'); וגישת הרוצים לסגת ממדיניות זו ולהסתפק בראיית האוניברסיטה העברית כגוף מדרוך ומייעץ לאוניברסיטאות נוספות בהתהוותן, תוך כדי ניהולן האקדמי בראשית דרכן (צד ב').

הקווים הסתמנו עוד בקיץ 1962, כשהציעו הדקנים של מדעי החברה ושל מדעי הרוח להנהיג בשלוחה לימודי אנגלית במתכונת של חוג משני. זה היה ניסיון ברור של צד א' להנהיג בשלוחות גם לימודים של מדעי הרוח, בטענה שתלמידי מדעי החברה שם מקופחים מבחינת אפשרויותיהם לבחור חוג שני. צד ב' ראה בצעד זה – שאושר בוועדת הקבע של הוועד הפועל – 'אימפריאליזם אקדמי' שפוגע בקידום ההוראה והמחקר בירושלים (פרופסור נתן פיינברג בדיון בוועדה) ומעשה של 'השגת גבול' שהדהים את אנשי תל-אביב (פרופסור שמואל הוגו ברגמן במכתב לנשיא).

בסתיו 1962 ובשלהי אותה שנה נערך דיון בוועדה המתמדת של הסנט על 'מעמדה של האוניברסיטה במערכת החינוך הגבוה במדינה', שעקב חילוקי הדעות נמשך שלוש ישיבות. נדונו למעשה שני נושאים: המשך הפעילות בשלוחות; ופנייתה של עיריית חיפה בעניין פתיחת קולג' בעיר במקום בית-הספר הגבוה של ערב שהוקם ב-1953.⁶¹ בנושא

60. הציטוט לפי 'דעת רבים, כולל פרופ' בנימין מזר [ב-1990]', כהן, הדר והגבעה, עמ' 178, 367 הערה 32.

61. לקראת דיון זה התכנסו דוברי 'צד א' (י"ש שפירא, אוגוסטו לוי, פראוור, פטיניקין, צלטנר ובקי) עם הנשיא אילת והרקטור רקח לגיבוש עמדה תקיפה למען פיתוחן וחיווקן של השלוחות. סיכום הפגישה כנספה בא"ע, תיק 1940.

השלוחות תבע צד א' הנהגת מדעי רוח 'קרובים' למדעי החברה עבור תלמידי מדעי החברה, בהדגשת היסטוריה ופילוסופיה. הפרופסורים אפרים אורבך וצלטנר דרשו לשלוח לשלוחה מורים בכירים בהיסטוריה, כדי 'להראות את כוחנו', אולם אורבך גם הסתייג באמרו: 'יתכן שלא הכל צריך להיות מסונף לירושלים'. צד ב' הדגיש שוב את צורכי ירושלים והעלה את השאלה 'ההגיע הזמן במצב כזה לצאת להתחרות גלויה עם אוניברסיטת תל-אביב?' (פוזננסקי).

הוויכוח נמשך בסנט בשתי ישיבות – בדצמבר 1962 ובינואר 1963. כאן בלטו דוברי צד ב'; כך למשל הצביע רוטנשטרייך על הסכנות הגדולות מיצירת מעמד של 'מלומדים על גלגלים', וטען שבלי ביטחון כי תוצע בשלוחה רמה גבוהה יותר 'אין אנו צריכים להיכנס להתחרות'. 'מאחורי תל-אביב עומדים כיום כוחות ציבוריים ומלומדים'. בר-הלל תבע להשקיע יותר במדעי הטבע בירושלים, שמצבם 'בניגוד משווע' לארצות אחרות ולצורכי התייעוש והביטחון של ישראל. אורבך המשיך בנסיגונו לפשר בין הקצוות, ופתח באמירה: 'ברור כיום שיש להצטער על החלטת הסינט מ-1952'.⁶² אין להחריף את חילוקי הדעות ולפתוח חוגים שכבר קיימים בתל-אביב; אפשר ללמד קורסים במדעי הרוח בלי מסגרת של חוגים. לעומתו אמר פראוור שאמנם נעשתה 'שגיאה [...] ב-1952' אבל עתה תובע ראש עיריית תל-אביב 'להחזיר לו את השלוחות' שלא היא בנתה.

סיכום ארעי הושג בדיוני הוועדה המתמדת במאי 1963, שהונחו לפני המלצות ועדת תל-אביב.⁶³ אושרה הנהגת מסלול לקבלת תואר ראשון במדעי החברה בלימודי יום (שלוש שנים). צוין שיש ביקוש להם בשלוחה ושכבר בתשכ"ד ניתן להתחיל בלימודי יום לשנה א' של כלכלה, סוציולוגיה ומדע המדינה ללא תוספת כוחות הוראה. כמו כן אושרה עקרונית הנהגת צירוף לימודים בין-חוגי במדעי החברה, לבחירה כחוג לימודים שני. לצורכי החוג המצורף אישר הסנט ב-16 ביוני הנהגת לימודי גאוגרפיה בשלוחה.

בנושא חיפה פתח הרקטור פרופ' יואל רקח בישיבת הסנט הזאת וציין: 'לאור הניסיון שהיה לנו עם [אוניברסיטת] תל-אביב מצאנו כי חשוב ביותר שנקבל על עצמנו את ארגון המוסד [בחיפה] מהתחלה'; העירייה תיתן תמיכה מלאה ואחריות תקציבית, והטכניון מברך על היוזמה ויוכל לשלוח תלמידים למוסד החדש לצורך השלמת לימודי יסוד במדעי הרוח; ואכן, הסנט אישר עקרונית את הצעות הוועדה המתמדת בעניין חיפה – הקמת 'מוסד אוניברסיטאי' בחיפה, בשליטה אקדמית מלאה מירושלים, שיספק הוראה לקראת תואר ראשון ותעודת הוראה. בשל התנגדותם של צלטנר ופטינקין (שביקש להזכיר כי 'מטרתנו' היתה לפי דוגמת קליפורניה) הושמט ציון העצמאות העתידה בחווה, תוך כדי הוספת קביעה שבשנת תשכ"ט יחזרו הצדדים לדון בעתיד המוסד. לאחר תיקונים אלה אושר

62. בפברואר 1953, לאמיתו של דבר, החליט הסנט שהאוניברסיטה העברית לא תקבל אחריות להנהלת מוסד מחוץ לירושלים, ובכך נסתם הגולל על שיתוף-הפעולה עם עיריית תל-אביב (ראו לעיל עמ' 95).

63. שחבריה היו אורבך, ליבס, פטינקין, פראוור וצלטנר. את הוועדה מינתה הוועדה המתמדת בסוף 1962. להצעתה המפורטת: בא"ע, תיק 1940, ללא תאריך.

ההסכם. ד"ר יהושע אריאלי מהחוג להיסטוריה מונה היועץ האקדמי (הראשון) למוסד בחיפה.

פטינקין המשיך במדיניות הלחצים שלו. בנובמבר 1963 שלח מכתב ארוך לאילת, נשיא האוניברסיטה. בין השאר הזכיר את התסיסה הגוברת בין מורי השלוחות בנוגע לעתיד המוסד שם ולעתידים הם. דרושה תוספת מורים, ובפרט בכירים, ובעיקר – יש לפתור את 'הצורך המשווע לבניין נוסף'.⁶⁴ בינואר 1964 כתב פטינקין לאילת שעדיין לא השתנה מאומה בנושאים אשר העלה במכתבו הזה, ושמתחזקת ההרגשה כי 'אין לאוניברסיטה מדיניות ברורה' בעניין השלוחה בתל-אביב.

בסוף נובמבר ביקש פוזנסקי, המזכיר האקדמי, מן הדקנים של מדעי החברה והפקולטה למשפטים להכין סקירה מפורטת על השלוחות בשנים 1959–1963 ועל צורכיהן הדחופים, לקראת דיון מקיף. בדיווח המבוקש שלח פטינקין דוח סטטיסטי מפורט שמשווה בין שני חלקי בית-הספר קפלן – בירושלים ובתל-אביב. במכתב ההסבר המופנה לרקטור הודגש במיוחד שתוצאות בחינות הגמר במסלול לקבלת תואר ראשון של תלמידי השלוחה דומות למדי לאלה של תלמידי ירושלים.⁶⁵

בפברואר 1964 תבעה הוועדה המתמדת הקמת בניין שני בתל-אביב בהקדם, שהוא הכרחי לחיזוק השלוחות, תגבור המנהל שם, והגדלת נציגות מורי השלוחות בסנט. היא המליצה על הנהגת חטיבה בהיסטוריה לצורכי החוג המצורף במדעי החברה ועל הכנת הצעה בדבר בית-ספר לעיתונאות.

אין ספק שהקשיים בניהול השלוחות ובמימון גדלו והלכו. לא היה כל סיכוי לקבל שטח לבניין שני בתוך הקריה ברמת אביב, והצעתה של עיריית תל-אביב להקצות לבניין שטח באזור אחר לא קסמה לראשי ירושלים, הגם שמצב התקציב שם לא היה משיע רצון. בו בזמן רבו הצעדים העוינים וההתחרות מצד תל-אביב, כמו שתואר בסעיף הקודם. התמיכה הרשמית והציבורית שנהנתה ממנה אוניברסיטת תל-אביב השאירה את רישומה גם היא. על רקע זה יש להבין את הפרט בזכרונות יעבץ, שבפגישה 'בשנת 1964' (אשר הוא נכח בה) של אשכול – אז כבר ראש הממשלה – וג'ורג' וייז הבטיח אשכול כי 'יעזור בשכנוע הירושלמים לוותר על השלוחה התל-אביבית באורח הדרגתי', כי כמה מהפרופסורים בירושלים סבורים שהשלוחה אינה אלא מעמסה 'וכי בסופו של דבר יצטרף גם נשיא האוניברסיטה העברית, אליהו אילת, לשוחרי עצמאותה של תל-אביב'.⁶⁶

ואכן, בישיבת הוועד הפועל⁶⁷ ב-19 בנובמבר 1964 זרק אילת את הפצצה, כביכול, בהכריזו בין השאר: 'לאוניברסיטה העברית לא הייתה מעולם ולא יכולה להיות הזכות

64. שם, תיק 2644. ייתכן שהמכתב נתן את הרחיפה לנשיא לגבש מחדש את דעתו בנושא.

65. שם, תיק 1940.

66. יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 102–103.

67. הוועד הפועל היה הגוף המנהלי העליון של האוניברסיטה העברית, והורכב מצד אחד מהרקטור, הפרופסור ושישה נבחרים סנט, ומהצד האחר מהנשיא, סגנו, שישה נציגי הממשלה ו-14 ממונים

הבלעדית על ההשכלה הגבוהה בישראל'. יושב-הראש, השופט חיים כהן, פתח בצינינו שנושא השלוחות 'אינו סובל דיחוי'. [...] הגיעה השעה שהוועד הפועל יקבל החלטה מחייבת וסופית [...] נבצר מאתנו למלא התחייבותנו כלפי המורים והתלמידים, בשל הצפיפות הגדולה בבניין והחיכוכים עם שלטונות העירייה, שמונעים התעסקות פרודוקטיבית יותר. 'גורל השלוחות עשוי לקבוע את דרכה העתידה של האוניברסיטה בכלל'.

הנשיא קרא את הצעתו, מסמך ארוך ומפורט. הוא ציין שבהקמת השלוחות תרמה האוניברסיטה 'להשכלה הגבוהה בתל-אביב והסביבה', אך תוך כדי מסירת פרטים סטטיסטיים ציין שעלות השלוחות בשנים 1962-1964 נאמדת בשלושה מיליון ו-175 אלף שקלים, ואילו ההכנסות משכר לימוד היו מיליון ו-885 אלף שקלים בלבד. למרות הנטל הכבד והמאמץ להשוות את רמת הלימודים לזאת שבירושלים, לא היתה האוניברסיטה העברית גורם רציני ומשפיע בחיי הרוח והתרבות של תל-אביב ולא השתלבה במסגרתה הציבורית. מאז נבחר ד"ר וייז לנשיא אוניברסיטת תל-אביב הוא דחה בהחלטיות תיאום ושיתוף-פעולה, בתמיכתו של ראש העירייה נמיר ושל 'דעת הציבור הרחבה במדינה ובעיתונות' לגווניה. כמו כן עמד אילת על ההבדלים בין החזקת השלוחות ובין הסיוע בהקמת מכללה בחיפה, וטען שהשוחרים בחוץ-לארץ מתקשים להבין את הצורך שלהם לתמוך בשלוחות כשקיימת אוניברסיטה בתל-אביב. יש לחזק את המצב הכספי, בפרט לצורכי מדעי הטבע ולהרחבת היכולת לקלוט תלמידים מישראל ומחוץ-לארץ. בסיכומו של דבר הוא הציג החלטה עקרונית על פתיחת משא-ומתן עם הנהלת אוניברסיטת תל-אביב בדבר העברת השלוחות לידיה, בכפיפות לחמישה תנאים בנוגע לתהליך המעבר ושמירת הזכויות שפירט. עוד הדגיש שהזמן דוחק: 'היום יכולים אנו עוד לצאת בכבוד מהמיצר ולהפוך את הנסיגה לניצחון מוסרי ומעשי'. מובן שהדיון היה ארוך וסוער, ונמשך בישיבה נוספת. הרקטור, פרופסור רקח, הזהיר שהקצבת הממשלה לאוניברסיטה העברית תושפע מהירידה הגדולה במספר הסטודנטים שלה. כמו כן הדגיש: 'ההתחייבויות שנטלנו עלינו עם קבלת ביה"ס הגבוה תחת כנפינו שרירות וקיימות'.

עורך הדין י"ש שפירא, שהיה כזכור השושבין של הסכם המיזוג, מתח ביקורת נוקבת על אילת וטען בין השאר שבמשך שנתיים לא עשה הנשיא דבר 'לקירוב השלוחות' וכעת הוא אומר שעלינו להיכנע ללחץ העיתונות ועיריית תל-אביב. ד"ר רענן וייץ, מנציגי הציבור, והפרופסורים בקי וכ"ץ התנגדו גם הם להצעה, בנימוקיהם השונים. מי שעמדו בראש האוניברסיטה בעת המיזוג, הפרופסורים מזר ודבורצקי, התנגדו כמובן בתוקף, והציעו להקים קמפוס נפרד.⁶⁸ בישיבה זו תמך למעשה אורבך בלבד בדעת הנשיא, בהצביעו על הצורך לרכז את הכוחות ואת האמצעים בפיתוח מדעי הטבע ולימודי ההמשך בכל הפקולטות.

בכל שנה על-ידי חבר הנאמנים (מחציתם חבריו), תושבי קבע בישראל. כמו כן בוחר חבר הנאמנים בכל שנה יושב-ראש וסגן יושב-ראש לוועד הפועל מבין חבריו בו.
68. אוגוסט לוי הזכיר בין דבריו שהעירייה מציעה בין 20 ל-25 דונם מתאימים לבנייה במקום אחר.

בתחילת ישיבת ההמשך, ב־22 בנובמבר, קרא היושב-ראש מברק של מורים בשלוחות, שעיקרו כי אין לאוניברסיטה רשות להפר את אמנת המיזוג. בדיון חזרו רבים מהמשתתפים על טיעוניהם. חיים כהן, בהתייחס ללימודי המשפטים, ציין שרמת ההוראה גבוהה, אבל הסטודנטים עייפים — אין אוניברסיטה בלימודי ערב. 'לחיזוק השלוחות' אין לנו כוח אדם. לאחר דברי תשובה ארוכים של הנשיא נערכה הצבעה על הצעתו לפתוח במשא-ומתן לקראת מסירה הדרגתית של השלוחות לאוניברסיטת תל-אביב — והיא נדחתה (תשעה בעד, 13 נגד, ארבעה נמנעים).

עוד לפני הישיבה השנייה הזאת כינס הרקטור ב־22 בנובמבר את הוועדה המתמדת לדיון דחוף על מצב השלוחות. הוא סקר את עיקר הבעיות ואת תמצית הצעת הנשיא לוועד הפועל ונימוקיו. פטינקין השמיע את דעתו הידועה, והוסיף כי לפי תחזית מספר התלמידים יש מקום לשתי אוניברסיטאות בתל-אביב. החלטת הרוב בוועדה המתמדת היתה לחזק ולפתח את השלוחות. הרקטור דיווח עליה באותו ערב בוועד הפועל, ואולי תרם בכך לתוצאות ההצבעה שם.

אולם הדיון בסנט ב־2 בדצמבר 1964 הסתיים בתוצאה שונה בתכלית. המחלוקת העיקרית היתה על הדרך הנכונה למלא את תפקיד האוניברסיטה העברית בהבטחת רמתה של ההשכלה הגבוהה בישראל ובפיתוחה. מזר, דבורצקי, פטינקין וצלטר נלחמו מלחמת מאסך נמרצת. מהפקולטה למשפטים הושמעו דעות תומכות ונוגדות. אורבך, שגם ניסח הצעת החלטה, אוריאל הר, יעקב טלמון וישעיהו תשבי תמכו בהצעת הנשיא. הנשיא עצמו טען כאן כי שיקולו העיקרי הוא ביסוס ופיתוח בירושלים וברחובות, גם מבחינה כספית. הסנט קיבל את הצעת אורבך למצוא פתרון ללא דיחוי על-ידי משא-ומתן עם גורמי תל-אביב: 46 בעד, 36 נגד, שבעה נמנעים.

במצב עניינים זה עברה ההכרעה לידי חבר הנאמנים, שהתכנס ב־30 במרס 1965 בירושלים. ראוי לציון שגם בחבר הנאמנים חל מפנה קיצוני בהכרעה — תוך כדי ויכוח נוקב — לעומת ועידתו במרס 1964. אז אושרה פה אחד (ובכלל זה קולו של מרדכי נמיר, לפי פרוטוקול 1965) המלצתה של ועדה מיוחדת, שעיקרה היו: (א) החבר סומך ידו על שאיפת שלטונות האוניברסיטה 'לקיים שיתוף פעולה הדוק ומסייע עם המוסדות [האחרים], גם ותיקים גם חדשים'. (ב) החבר 'מאשר את מדיניות שלטונות האוניברסיטה לגבי הפקולטות בתל-אביב [המשך הפיתוח]. החבר תומך במאמצי האוניברסיטה לכונן יחסי הבנה הדדיים עם אוניברסיטת תל-אביב'. (ג) החבר קורא לעיריית תל-אביב 'להושיט כל עזרה כדי להבטיח פעולה תקינה והתפתחות של פקולטות אלו'.⁶⁹

בהתכנס חבר הנאמנים במרס 1965 כבר היה ידוע, גם מהחומר שהופץ לקראת הוועדה, כי נתקבלו בוועד הפועל ובסנט החלטות סותרות בנושא השלוחות וכי חילוקי הדעות חוצים גם בין הנשיא לרקטור. לפיכך החליט יושב-ראש חבר הנאמנים, השופט לואי לווינטל (Levinthal), לכנס ועדה מיוחדת, בהרכב מורחב, כבר יומיים לפני הוועדה, כדי

69. נספח 4 להחלטות חבר הנאמנים משנת 1964, א"ע.

לדון בנושא ולהכין הצעת החלטה למליאת חבר הנאמנים. הוועדה אכן דנה במשך 15 שעות, הזמינה גם את הדקנים דן פטינקין ושלד גנוסר ואת הפרופסורים זאב צלטנר ואפרים אורבך להשמיע את דעותיהם, וקיבלה החלטה ברוב מכריע זמן קצר לאחר חצות.⁷⁰ הצעת ההחלטה שהובאה לפני מליאת חבר הנאמנים היתה, 'ברוח המלצתו של הסינט, שעל האוניברסיטה לנקוט בצעדים כדי להשתחרר מן האחריות האקדמית והמנהלית לשלוחות התל-אביביות' בתנאים האלה: ההעברה תיעשה בהדרגה, במשך ארבע עד חמש שנים, כדי לאפשר לכל התלמידים שכבר לומדים בשלוחות לסיים את לימודיהם במסגרת האוניברסיטה העברית; תל-אביב תעמיד לרשות השלוחות את המקום הדרוש להן; אוניברסיטת תל-אביב או עיריית תל-אביב יפצו את האוניברסיטה העברית על כל השקעותיה והוצאותיה בכניין ובציודו; ויובטחו זכויות המורים הקבועים (עם אפשרות מעבר לירושלים); כמו כן, חבר הנאמנים מייפה את כוחו של הנשיא לנהל משא-ומתן עם תל-אביב, וההסכם יובא בפני הוועד הפועל והסנט לאישור. מיום חתימת ההסכם עד העברת השלוחות תעשה ועדת מינויים פריטטית את כל המינויים וההעלאות, לפי ההליך המקובל בירושלים. לבסוף, חבר הנאמנים מציין לשבח את הפעולה החשובה שנעשתה בהוראת מדעי חברה ומשפטים בתל-אביב, ומודה לכל חברי הסגל האקדמי והמנהלי שתורמו לכך.⁷¹

הוויכוח במליאה היה נוקב וממושך, בישיבת אחר הצהריים ובישיבת הערב של 30 במרס – בסך הכול שש שעות ו-173 עמודי פרוטוקול, ונסב על שתי שאלות עיקריות: האם הכרחי לקבל הכרעה ברורה ומידית; והאם אכן נחוץ ומוסרי להפר את האמנה ולסגת מתל-אביב, והאם זה נכון מבחינת צורכי המדינה.

כמה מהמתנגדים לנסיגה הציעו להקים בתל-אביב קמפוס חדש. פרופסור דבורצקי התריע שנסיגה 'תהיה אסון', כי ירד מספר התלמידים ועמו תקטן הקצאת הממשלה, שתהיה בעתיד לפי מספרי תלמידים. התומכים בהצעת הוועדה המיוחדת הדגישו את הצורך לרכז את הכוחות בפיתוח האוניברסיטה בירושלים גופא וכן שאחריות האוניברסיטה העברית לרמת החינוך הגבוה בישראל תתבטא בשמשה מופת למוסדות האחרים.

מרדכי נמיר, ראש עיריית תל-אביב (וחבר חבר הנאמנים) אז, דיבר בעד קבלת ההצעה, אבל עורר בעיקר תרעומת: בקמפוס בתל-אביב הסניף הירושלמי הוא מקור של בלבול ואובסטרקציה; אין מקום לשתי אוניברסיטאות באותו קמפוס; והעיר תל-אביב אינה זקוקה לשתי אוניברסיטאות. לעומתו, היתה לדברי שר החינוך והתרבות זלמן ארן השפעה על רבים משומעיו: האוניברסיטה העברית ייחודית מכל הבחינות, ותלמידים ימשיכו לבוא לירושלים מכל מקום; 'מבחינת השכל הבריא', אם תל-אביב – עיר בת חצי מיליון תושבים – מבקשת לקבל את השלוחות, שהן בבחינת פצע פתוח, הוויכוח צריך להסתיים

70. הפרוטוקול מצוי באנגלית בלבד; דברי המעטים שדיברו עברית נרשמו לפי התרגום הסימולטני (צלטנר הועלה לדרגת פרופסור-חבר ב-1964), א"ע.

71. שם, נספח 4 להחלטות חבר הנאמנים משנת 1965.

בכך. אחרון הדוברים היה פרופסור אורבך; הוא הסביר את הנימוקים להחלטת הסנט וכן טען כי הקמת אוניברסיטת תל-אביב כמוסד עצמאי הכשילה את התפיסה המקורית של אוניברסיטה אחת בישראל עם סניפים לפי הצורך. הדיון נסתיים בעייפות כללית 45 דקות לאחר חצות. בהצבעה נתקבלה הצעת ההחלטה הזאת ב-43 קולות; 14 הצביעו נגדה וארבעה נמנעו (בהם מרדכי נמיר). בזאת נסתיים למעשה קיומן הסדיר של השלוחות בתל-אביב.

תהליך חיסול השלוחות (1966–1970)

עוד ב-23 בדצמבר 1964 דנה מועצת הפקולטה למדעי החברה בתוצאות הצפויות של החלטת הסנט מה-2 בחודש, וסיכמה רשימת 'הערות להנהלת האוניברסיטה' בנוגע לתקופת המעבר.⁷² ב-29 בחודש שלח פטינקין, הדקן, את סיכומי הפקולטה ליאיר ארן, ראש האדמיניסטרציה, וציין ששורת 'מבוכה קשה' בין העובדים המנהליים בשלוחות, ולכן הכרחי להסדיר את דירוגם ולהודיע להם על עתידם ועל זכויותיהם, וְלא – יהיה קשה ביותר להמשיך בהוראה בשלוחה.

לא היה באפשרות המנהלה לפעול במהירות המבוקשת, שכן רק במרס 1965 אושרה החלטת הסנט בחבר הנאמנים, והמשא-ומתן עם תל-אביב נמשך זמן, אף כי שיחות מקדימות בין אילת לווייז נערכו עוד בינואר 1965. לכן הוחלט בקיץ 1965 לרשום תלמידים ללימודי ערב ובוקר בשלוחה לשנת תשכ"ו (1965–1966). ב-2 בפברואר 1966 כתב אילת אל נמיר שד"ר וייז הודיע כי הוא 'מחייב פיצוי מלא' עבור הבניין. התמנו שמאים וועדות משני הצדדים לניהול המשא-ומתן ולקביעת הסידורים להעברת השלוחות.⁷³

ב-16 במרס 1966 נדונה ואושרה עקרונית בסנט הצעת הסכם עם אוניברסיטת תל-אביב, לאחר שזו כבר אושרה בסנט של תל-אביב. הוצעו שינויים אחדים, ונראה שהעיכוב העיקרי לגיבוש הסופי של ההסכם היה במיקוח על אודות הפיצוי הכספי עבור בניין טרובוביץ. בטיוטה כבר צוינו תאריכי הסיום – לתקופת המעבר 1 באוקטובר 1970, לפעולת ועדת המינויים המשותפת שנה אחת לפני כן, ולהודעות מורים על רצונם לעבור מהשלוחות לאוניברסיטת תל-אביב 1 ביולי 1968. בנוגע לסדרי המעבר בלימודים נקבע שהשלוחות יפסיקו לקבל תלמידים משנת 1966–1967, ומשנה זו ואילך תרשום תל-אביב תלמידים לפקולטות למשפטים ולמדעי החברה, כך שבכל שנה אקדמית ילמדו מחזור נוסף באוניברסיטת תל-אביב ואחד פחות בשלוחות.⁷⁴

72. א"ע, תיק 2644. מועצת הפקולטה למשפטים ערכה דיון דומה ב-24.2.1965, והחלטתה נדונה בסנט ביום 3 במרס של אותה שנה.

73. שם, תיק 1950.

74. כזכור, נפתחה הפקולטה למדעי החברה ב-1964 והפקולטה למשפטים ב-1966.

אף כי המשא-ומתן התנהל ברוח טובה, הוא הגיע לסיומו רק ביולי 1967;⁷⁵ בינתיים התנהלו העניינים המעשיים בשלוחות לפי טיוטת ההסכם. ב-3 ביולי נשלח מכתב מיהושע רבינוביץ, סגן ראש עיריית תל-אביב, וי' אורן, גזבר העירייה, אל הנהלת האוניברסיטה העברית, ובו אושר תשלום בסך כולל של שני מיליון ו-250 אלף ל"י עבור בניין טרובוביץ וההשקעות בו; הסכום ישולם בתשלומים חודשיים של שלושים אלף ל"י כל אחד,⁷⁶ כלומר במשך יותר משש שנים. כעבור זמן הוסכם שהתשלומים יהיו צמודים למדד יוקר הבנייה; וב-11 ביולי 1967 נחתם ההסכם הכולל בין האוניברסיטאות, ובו, מלבד העניינים שכבר הוזכרו לעיל, הסדרים בנוגע להעברה הדרגתית של אולמות וחדרים, בנוגע לשותפות בעלות השירותים (ניקיון, טלפון, מסים, וכיוצא באלה), ובנוגע לכיבוד ההתחייבויות כלפי תורמים שהובטחה להם הנצחת יקיריהם בצורות שונות.⁷⁷ כמו כן הוסכם על שמירת זכויות העובדים לסוגיהם. לא הושגה הסכמה על גובה הפיצי הכספי עבור ספריית השלוחות, וסוכם על ועדה בראשות ד"ר תוניא גלדשטיין, מנהל ספריית הטכניון, בצירוף נציג אחד מכל צד, שתכריע ברוב דעות.⁷⁸ בנובמבר 1967 כתב גלדשטיין אל האוניברסיטה העברית, שהוסכם על תשלום עבור הספרים בסך 196,500 ל"י, אף זה בתשלומים חודשיים.⁷⁹

בינואר 1968 סוכם בירושלים על תשלום פיצויים, כחוק, למורים החלקיים בשלוחה שלא עברו בזמנו מבית-הספר הגבוה. ב-20 במרס נחתם הסכם בין האוניברסיטאות בדבר זכויות העובדים האקדמיים המועברים מהשלוחות לאוניברסיטת תל-אביב. כתאריך ההעברה לצורך חישוב הזכויות נקבע יום 1 באפריל 1968. נדמה שמורי המשפטים בשלוחה עברו ככלל לאוניברסיטת תל-אביב, ואילו מורי מדעי החברה במינוי מלא עברו כמעט כולם לירושלים. במחצית השנייה של 1968 נשלחו גם רשימות של עובדי מנהל ומשק שנועדו לעבור מהשלוחה לאוניברסיטה, בעיקר לשם חישוב זכויות הפנסיה שלהם. בד בבד עם האירועים שנסקרו בסעיף זה התנהלה תכתובת ערה בין שני המוסדות: בין נשיא האוניברסיטה העברית (אליהו אילת ולאחר מכן אברהם הרמן) וד"ר אוגוסטו לוי, בשם אגודת השוחרים, עם ראש עיריית תל-אביב בדבר המשך התמיכה בשוחרים והגדלתה – ללא הצלחה ראויה לשמה, וכן בין פקידים בכירים משני הצדדים להעברת

75. תכתובת ממושכת מצויה בא"ע, תיק 1943.

76. שם, תיק 1950.

77. צורפה רשימה של עשרה תורמים, אישים וגופים, שיעדו בניין, אולם, מבואה, חדר או הרצאה שנתית להנצחה. שם, תיק 1943.

78. שם, תיק 2618 (ההמשך של 2644). ד"ר תוניא גלדשטיין (1905-1970) ניהל את ספריית הטכניון משנת 1954.

79. ספרים שמקורם היה באוסף הכפולים של הספרייה הלאומית נחשבו תרומה לשלוחה, ולכן הועברו חינם. ספרי המשפטים חושבו לפי עלות רכישתם, ואילו ספרי מדעי החברה חושבו לפי שלושים אחוזים בלבד מעלות רכישתם בנימוק של התיישנות תוכנם (מתברר שהיו ספרי לימוד בלבד), שם, תיק 1943. לפי מסמך מ-1969.14.3 תוקן הסכום ל-198,800 ל"י, שם, תיק 194.

מידע על אודות נהגים, כללי תעסוקה, ונושאים דומים הן בתחום האקדמי הן בתחום המנהלי. התכתובת התנהלה ברוח טובה ובנכונות לעזרה הדדית. בהתאם להסכם, לא היתה עוד הוראה בשלוחת מדעי החברה בשנת הלימודים תש"ל (1969–1970), והיתה זו שנת ההוראה האחרונה בשלוחת המשפטים ובמכון לראיית חשבון. בזאת באה לקצה פרשת השלוחות של האוניברסיטה העברית בתל-אביב.⁸⁰

לסיכום

אפשר לטעון שמדיניות האוניברסיטה העברית שנדונה במחקר זה התבססה על שתי טעויות עקרוניות. האחת היתה השאיפה לבלעדיותה של האוניברסיטה, תוך כדי התעלמות מההתפתחויות – הדמוגרפיות, הכלכליות והתרבותיות – שחלו בשני העשורים הראשונים לקיום מדינת ישראל. עצם הרעיון של רשת מכללות הפרוסה בארץ והכפופה לאוניברסיטה אחת היתה בו מידה של יוהרה לא מבוססת. הטעות השנייה היתה המחשבה שרק כינונה של אוניברסיטה בתל-אביב מאיים על הבלעדיות המבוקשת. בעניין זה לא עמדו ראשי האוניברסיטה על מידת הנחישות של ראשי עיריית תל-אביב – רוקח ואחריו לבנון – למען כינון אוניברסיטה שלמה ואיכותית בעירם.

ראינו שחשש זה מכינון אוניברסיטה בתל-אביב, אשר שורשיו בשנות השלושים, הכתיב את מעשיה של האוניברסיטה העברית בנוגע לתל-אביב בלבד. לעומת זאת, כלפי אוניברסיטת בראילן נשארו הירושלמים אדישים למדי, בבטחונם שזו תישאר קולג' מעין עדתי. זאת ועוד, בנוגע להנהגת לימודים גבוהים בחיפה ולאחר מכן גם בבאר-שבע – במסגרת עירונית שהיתה צפויה להתרחב עם הזמן – האוניברסיטה העברית לא ראתה באלה סיכון מעמדה, ולא זו בלבד אלא שהיא היתה מוכנה לקבל עליה אחריות אקדמית לקידום הלימודים שם במקצועות הרלוונטיים. יחס זה למתהווה בחיפה ובבאר-שבע נבע מהלקחים שהוסקו מהחמצת ההזדמנויות להגיע להסכם עם עיריית תל-אביב, ובוודאי גם משיקולים של משקל כלכלי ודמוגרפי יחסי.

אולם גם מבחינה פוליטית לא השכילו ראשי האוניברסיטה לקרוא את המפה נכונה. אמנם מפא"י, אשר בשנים הנדונות כאן שלטה בממשלה ובסוכנות, היתה מעוניינת להצר את צעדיה של עיריית תל-אביב, שנשלטה על-ידי הציונים-הכלליים, ובכלל זה את הצעדים להקמת אוניברסיטה בתל-אביב, אולם אלה היו שיקולים מפלגתיים צרים, אשר עודדו את אנשי ירושלים להשלוח את עצמם שממשלת ישראל מכירה עקרונית במעמדה

80. בתש"ל נסתיים גם קיומה של שלוחת בית-הספר לעבודה סוציאלית של האוניברסיטה העברית בתל-אביב, לאחר משא-ומתן ממושך עם אוניברסיטת תל-אביב, אך נושא זה איננו מענייננו. תכתובת ממושכת בא"ע, תיקים 1940 ו-1943.

הבלעדי של האוניברסיטה העברית. לא ניסו לברר את כוונות בן-גוריון וחבר מקורביו בנושא בראייה ארוכת טווח.

אמנם נכון שמנהיגי מפא"י היו צריכים להיות מרוצים (אם לא מעורבים ממש) ממיזוג בית-הספר הגבוה לתוך האוניברסיטה, שכן צעד זה הביא להחלשתו הניכרת של מפעל עיריית תל-אביב. אכן, מצויים רמזים מפורשים אחדים לכך שאמנם זה היה הלך הרוח. צוטט לעיל מדברי עורך הדין י"ש שפירא בישיבת הוועד הפועל של האוניברסיטה כי הממשלה 'צידדה בהשגת ההסכם' עם בית-הספר. מבין ההדים בעיתונות נזכיר כתבה של שלמה נקדימון בעיתון חרות מ-3 באוגוסט 1960,⁸¹ ולפיה נתמך המיזוג 'מאחורי הקלעים' על-ידי מזכיר מפא"י אז, ד"ר גיורא יוספטל, לשם 'מתן נוק-אאוט' לעיריית תל-אביב בעלת השלטון האזרחי'. הפעולה נעשתה לדבריו בעזרת השופט צלטנר ועורך הדין שפירא. לעניין רלוונטי גם מכתבו של ד"ר פרץ נפתלי, לשעבר מרצה בבית-הספר הגבוה ובאותה עת שר הסעד בממשלת ישראל, מיום 24 ביוני 1959. במכתב התנצל נפתלי על שנבצר ממנו להשתתף במסיבה (ביום 5 ביולי) 'לרגל המיזוג של האוניברסיטה של תל-אביב לתוך האוניברסיטה העברית. [...] למיזוג זה חיקיתי שנים רבות'. אזכיר גם את זכרונות צבי יעבץ, שלפיהם עמדו יזמי אוניברסיטת תל-אביב 'מול מסד פוליטי עויין'.⁸² אין חשיבות לדיקום של הפרטים שהוזכרו ולמידת מעורבותם הממשית של האישים האמורים. חשובה היא התמונה הכללית המתקבלת מצירוף הרמזים ופירוטי המידע הללו, שהיא לדעתי תמונה ברורה. באותו כיוון מסכם אורי כהן את סקירתו על נושא זה במילים 'הקמתה של האוניברסיטה החדשה [...] לא פעלה [1953-1959] בחסותו של המרכז הפוליטי, אלא של גורם אופוזיציוני ששלט במישור המוניציפלי'.⁸³ גם בהמשך סיפורה של אוניברסיטת תל-אביב ניכרים סימנים ברורים של מעורבות פוליטית.

רוח חדשה החלה לנשוב בממשלה עם חילופי שר החינוך והתרבות בנובמבר 1955. יצא פרופסור בן-ציון דינור, פרופסור באוניברסיטה העברית, שהצעתו לחוק השכלה גבוהה נפלה בכנסת קורבן לביקורת מעברים שונים, ונכנס לתפקיד זלמן ארן, מראשי מפא"י. השינוי בא לידי ביטוי ברור ברוח ועדת הורוביץ מפברואר 1957, שקבע ברורות כי המוסדות הוותיקים להשכלה גבוהה אינם מספיקים לענות על צורכי המדינה, וקליטת העלייה בכללם. זו היתה ועדת מומחים, אבל הרכבה נקבע במידה רבה לפי המפתח המפלגתי, ובן-גוריון היה מיוצג בה, כביכול, על-ידי פרץ נפתלי ורב-אלוף (במילואים) יעקב דורי, נאמנו בנושאי אקדמיה. העובדה שהוועדה לא הביעה דעה על המוסדות הקיימים (בר-אילן ותל-אביב) גרמה לראשי האוניברסיטה העברית להשלוח את עצמם שאין הכרעה ברורה נגד מעמדה 'המונופוליסטי' – אף שכן נתפרש הדוח בציבור הרחב. גם מעיריית חיפה ומהמרכז לתרבות של ההסתדרות הכללית כתבו (במשותף) אל מזר

81. א"ע, תיק 1940 עם קטעי עיתונות אחרים.

82. יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 115.

83. כהן, החר והגבעה, עמ' 228, וראו גם את הסיכום בעמוד 220.

באפריל 1957 כי אין לחכות לחוק להשכלה גבוהה – שהיה אמור להתבסס על דוח 'ועדת הורוביץ' – ויש לפעול להגדרה חדשה של מעמד מוסדותיהם בחיפה ובתל-אביב מתוך חשש לעתידם.⁸⁴ מסתבר אפוא שעוד לפני המשא-ומתן עם בית-הספר הגבוה הפסידה האוניברסיטה העברית בקרב על מעמדה הבלעדי;⁸⁵ ואילו עמדה על כך כראוי היה עליה לנהל את ענייניה אחרת.

ראינו שבפועל הושלם המיזוג עם בית-הספר הגבוה ממש בזמן שחל המהפך הפוליטי בעיריית תל-אביב, עם היבחרו של מרדכי נמיר לראש העירייה בנובמבר 1959. על סדר יומה של מפא"י עמד אז קידום התפתחותה של אוניברסיטת תל-אביב בהתאמה לגודל העיר ומעמדה בחיי הכלכלה והתרבות של ישראל. דוח ועדת שרת מאוגוסט 1960 נשען למעשה על דוח ועדת הורוביץ, ואשרר בדיעבד את מאמצייה של עיריית תל-אביב בנושא ההשכלה הגבוהה. תמיכתם של נמיר ושל חוגים נרחבים בפוליטיקה ובציבוריות קידמו את התפתחות אוניברסיטת תל-אביב, כמו שגם השתקף בהחלטת ועדת הכספים של הכנסת ממרס 1961. המועצה להשכלה גבוהה, שהוקמה לפי החוק מאוגוסט 1958, הכירה עוד ב-1960 בחוגים מסוימים של אוניברסיטת תל-אביב כרשאים להעניק תואר 'בוגר'.

יש מקום לסברה שגם מינויו של ד"ר ג'ורג' ס' וייז לנשיא האוניברסיטה הזאת – מינוי שהועיל במידה יוצאת מן הכלל להתפתחות המוסד – היה פרי פועלם של ראשי מפא"י. כאמור, וייז עזב את הארץ ברוגזה משלא נבחר לנשיא האוניברסיטה העברית במרס 1962, ואולם בסתיו 1963 שב ארצה ונתמנה לנשיא בתל-אביב. לפי זכרונות צבי יעבץ – מקור לא רשמי אבל מוסמך ורבי-ערך – פעלו אשכול וספיר בתמיכת בן-גוריון להחזיר את וייז לארץ ולקבל את המינוי האמור.⁸⁶ לחצם המשותף של נמיר ווייז, עם התמיכה בעמדתם בעיתונות ובקרב הציבור, גרמו בסופו של דבר לראשי האוניברסיטה העברית לסגת מאחיותם בשלוחותיה בתל-אביב ולהתפקח מחלומם על עמדתה הבלעדית והמונופולית.⁸⁷

מצער שאנשים ממיטב מדעניה של ירושלים שגו בראיית התמונה לאשורה, וכמה מהם לפחות האמינו עד סוף הפרשה שרק הקמת אוניברסיטת תל-אביב הכשילה את התפיסה המקורית של אוניברסיטה יחידה בישראל עם סניפים לפי הצורך (דברי פרופסור אורבך בדיון האחרון בחבר הנאמנים). הם הקדישו ממרצם ומזמנם לרדיפה עקשנית אחרי חזיון השווא של אוניברסיטת קליפורניה כביכול במדינת ישראל.

84. העתק המכתב בארכיון חיפה, תיק 1581/12-32390.

85. ראוי לציין שהערכה דומה של דוח ועדת הורוביץ הציג פרופסור חנוך גוטפרוינד בערב עיון על ההשכלה הגבוהה ב-21.5.2007.

86. יעבץ, 'על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל-אביב – זיכרונות' (לעיל הערה 8), עמ' 102.

87. את תרומתה החשובה להוראת המשפטים ומדעי החברה בתל-אביב יכלה האוניברסיטה לתרום גם בלי שליטה מלאה, כמו מה שעשתה בעצמה בחיפה.